

Crna Gora

DECENIJA
OBNOVE
NEZAVISNOSTI
HILJADU GODINA
DRŽAVNOSTI
2016

Da je vječna Crna Gora

VLADA CRNE GORE

Ministarstvo rada i socijalnog staranja

**STRATEGIJA ZA
INTEGRACIJU LICA SA INVALIDITETOM
U CRNOJ GORI**

za period 2016-2020

Podgorica, septembar 2016.

SADRŽAJ

1	UVOD	16
2	PRAVNI OKVIR	18
3	CILJEVI STRATEGIJE	20
4	PRISTUPAČNOST	21
4.1	Presjek stanja u oblasti pristupačnosti u CG	21
4.1.1	Objekti i prostor	21
4.1.2	Turizam	23
4.1.3	Saobraćaj	25
4.1.4	Informaciono-komunikacione tehnologije	26
4.2	Strateški cilj u oblasti pristupačnosti u CG do 2020.	28
4.3	Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti pristupačnosti u CG	28
5	PARTICIPACIJA	30
5.1	Presjek stanja u oblasti participacije u CG	30
5.1.1	Participacija u političkom životu	30
5.1.2	Organizacije osoba sa invaliditetom (OOSI) i civilno društvo	30
5.1.3	Kultura, sport i rekreacija	31
5.2	Strateški cilj u oblasti participacije u CG do 2020.	32
5.3	Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti participacije u CG	32
6	JEDNAKOST	33
6.1	Presjek stanja u oblasti jednakosti u CG	33
6.2	Strateški cilj u oblasti jednakosti u CG do 2020.	35
6.3	Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti jednakosti u CG	36
7	ZAPOSŁJAVANJE	36
7.1	Presjek stanja u oblasti zapošljavanja u CG	36
7.2	Strateški cilj u oblasti zapošljavanja u CG do 2020.	38
7.3	Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti zapošljavanja	39
8	OBRAZOVANJE I OBUKA	40
8.1	Presjek stanja u oblasti obrazovanja i obuka u CG	40
8.2	Strateški cilj u oblasti obrazovanja i obuka u CG do 2020.	42
8.3	Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti obrazovanja i obuka u CG ...	43
9	SOCIJALNA ZAŠTITA	44
9.1	Presjek stanja u oblasti socijalne zaštite u CG	44
9.2	Strateški cilj u oblasti socijalne zaštite u CG do 2020.	49
9.3	Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti socijalne zaštite	49
10	ZDRAVSTVO	51
10.1	Presjek stanja u oblasti zdravstva u CG	51
10.2	Strateški cilj u oblasti zdravstva u CG do 2020.	53
10.3	Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti zdravstva	54
11	ZAKLJUČAK	55
11.1	Obezbjedivanje sredstava za postizanje strateških ciljeva	55
11.2	Praćenje realizacije Strategije	55

1 UVOD

Vlada Crne Gore je krajem 2007. godine donijela Strategiju za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori za period 2008.-2016. godine. To je prvi strateški dokument kojim je analizirano postojeće stanje u kojem se nalaze lica sa invaliditetom sa čitavim nizom mjera i preporuka koje treba u osmogodišnjem periodu preduzeti da bi se unaprijedio položaj pomenute populacije. U Strategiji je kao glavni cilj postavljeno unapređenje položaja lica sa invaliditetom u Crnoj Gori i njihovo uključivanje u sve oblasti društva na ravnopravnoj osnovi. Takođe je konstatovano da je svrha donošenja Strategije, uspostavljanje najšireg pravnog okvira za definisanje politike prema licima sa invaliditetom u skladu sa socijalnim modelom pristupa invalidnosti.

Popisom stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. godine po prvi put su se prikupljali podaci o postojanju smetnji u obavljanju svakodnevnih aktivnosti. Lica koja imaju smetnje pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti su lica koja imaju praktična ograničenja u izvođenju ili učestvovanju u različitim aktivnostima. Ova grupa uključuje lica koja doživljavaju ograničenja u osnovnim funkcionalnim aktivnostima, kao što su hod, sluh, vid i slično, čak i ako je ograničenje bilo poboljšano upotrebom pomagala ili uz podršku okoline. Odgovor se prikupljao na bazi izjave lica, bez obzira na postojanje medicinske dokumentacije kao dokaza o invalidnosti. Pitanja u Popisnici tj. obrascu, koji se ispunjava za svako lice glasila su: ima li osoba zbog neke dugotrajne bolesti, invalidnosti ili starosti teškoća u obavljanju svakodnevnih aktivnosti; vrsta smetnji; uzrok smetnji i vrsta pomagala koju lice koristi. Na ovo pitanje bilo je moguće dati više odgovora jer lice može da ima više od jedne vrste smetnji.

U Crnoj Gori, od ukupnog broja stanovnika, 11% (68.064) osoba ima smetnje pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti zbog dugotrajne bolesti, invaliditeta ili starosti, pokazali su podaci sa Popisa 2011. godine. Prema podacima, 5% crnogorske populacije ima problem sa kretanjem, 2% sa vidom iako koristi naočare i sočiva, a od ukupnog broja stanovnika 1% stanovništva ima problem sa sluhom i pored korišćenja slušnih aparata. Smetnje sa pamćenjem, koncentracijom ili za vrijeme sporazumijevanja sa drugima ima 1% stanovništva, dok 4% stanovništva osjeća teškoće druge vrste.

Posmatrano prema starosnim grupama, procenat stanovništva koji ima smetnje u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, raste. U starosnoj grupi mlađoj od 29 godina, 1% populacije se izjasnilo da ima poteškoće ili smetnje zbog neke dugotrajne bolesti ili invalidnosti, 40% u starosnoj grupi od 65 do 84 godine starosti, a 61% u populaciji starijoj od 85 godina. Najčešći uzrok za otežano obavljanje svakodnevnih aktivnosti kod 6% populacije je bolest, dok se 2% stanovništva izjasnilo da je razlog starost, 1,2% lica ima neko profesionalno oštećenje stečeno povredom na radu ili oboljenje stečeno na radu. Povrede kao uzrok smetnje, a koje nisu stečene na radu ili u saobraćajnoj nesreći ima 3914 lica. Urođene smetnje ima 3488 stanovnika, 0,3% od ukupnog broja stanovnika povredu je steklo u saobraćajnoj nesreći, dok 0,2% populacije ne zna uzrok teškoća koje ima. Od ukupnog broja lica sa smetnjama 54% su žene, a 46% muškarci. Od ukupnog broja ženske populacije, 12% ima smetnje tokom obavljanja svakodnevnih aktivnosti, dok taj procenat kod muškaraca iznosi 10%.

Međutim, nema objedinjenih podataka o broju lica sa invaliditetom na državnom nivou. Organi i institucije, koji pružaju određene vrste usluga i servisa licima sa invaliditetom,

vode evidencije o korisnicima svojih prava i usluga. Takođe, tokom pripreme Strategije za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti u Crnoj Gori, pokazalo se da blizu 60% lica sa invaliditetom živi na granici siromaštva ili ispod nje, što govori da ova populacija spada u najsiromašnije i najmarginalizovanije društvene grupe.

Pored nabrojanog, postoje i drugi brojni činioci koji negativno utiču na ukupni položaj lica sa invaliditetom u Crnoj Gori. Kao slabosti društva, koje ometaju integraciju lica sa invaliditetom i njihove organizacije u društvo, prepoznati su:

- Tradicija (predrasude, stereotipi, konzervativizam, netolerantnost);
- Nedostatak kompetentnog kadra (donosioci odluka, institucije);
- Neadekvatna raspodjela finansijskih sredstava organizacijama lica sa invaliditetom;
- Nerazumijevanje promjena koje donosi proces integracije u međunarodnu zajednicu;
- Nedovoljna međuresorna saradnja;
- Neprilagođenost i nepristupačnost (fizičke sredine, institucija, udžbenika, informacija i sl.);
- Nedostupnost informacija;
- Nedostatak registra o licima sa invaliditetom u Crnoj Gori;
- Nepoznavanje problema sa kojima se susreću lica sa invaliditetom, njihovih sposobnosti i mogućnosti kojima raspolažu;
- Problemi koji opterećuju saradnju Vlade i organizacija lica sa invaliditetom, kao i između samih organizacija lica sa invaliditetom;
- Mala teritorija i mali broj stanovnika Crne Gore;
- Kriza porodice;
- Niska stopa nataliteta, starenje stanovništva i okretanje društva prioritarno problemima starijih osoba;
- Okretanje društva sebi i zanemarivanje potreba drugih (otuđenje pojedinaca od društva);
- Porast broja oboljelih od bolesti zavisnosti;
- Povećan broj oboljelih uopšte (faktori: stres, slaba ishrana, zagađenje, rat...);
- Povećan stepen agresivnosti kod mladih;
- Povećan broj saobraćajnih nesreća; i
- Odsustvo i neadekvatnost mjera zaštite na radu.

2 PRAVNI OKVIR

Ustav Crne Gore, kao najviši pravni akt, članom 6. garantuje zaštitu ljudskih prava i sloboda, članom 7. promoviše zabranu izazivanja ili podsticanja mržnje ili netrpeljivosti po bilo kom osnovu, proklamuje zabranu diskriminacije članom 8. i posebno utvrđuje da potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava predstavljaju sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka i imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva. Ustav članom 68. garantuje posebnu zaštitu lica sa invaliditetom.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, koju je Crna Gora ratifikovala 2009. godine, ima za cilj da promoviše, štiti i osigura puno i ravnopravno uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda od strane svih lica sa invaliditetom i da promoviše poštovanje njihovog urođenog dostojanstva. Konvencija se zasniva na načelima:

- 1) poštovanja urođenog dostojanstva, individualne autonomije lica sa invaliditetom, uključujući njihovo pravo da donose odluke o sopstvenim životima i samostalnosti tih osoba;
- 2) nediskriminaciji;
- 3) punom i efektivnom učešću i uključenosti u sve sfere društvenog života;
- 4) poštovanja različitosti i prihvatanja lica sa invaliditetom kao dijela ljudske vrste i raznovrsnosti ljudskog roda;
- 5) jednakosti mogućnosti;
- 6) pristupačnosti;
- 7) jednakosti muškaraca i žena;
- 8) poštovanja razvijajućih kapaciteta djece sa invaliditetom i poštovanje prava te djece da očuvaju sopstveni identitet.

U skladu sa Ustavom, potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava predstavljaju sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka i imaju primat nad domaćim zakonodavstvom te se neposredno primjenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva. U smislu navedenog je i velika važnost ratifikacije ove konvencije, koja je praktično dio nacionalnog zakonodavstva i neposredno se primenjuje ukoliko domaćim zakonima neka pitanja nisu regulisana na način propisan Konvencijom.

U 2015. godini usvojen je novi Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom koji je u potpunosti uskladjen sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom. Takođe, Skupština Crne Gore je donijela Zaključak, kojim je obavezala Vladu Crne Gore da u cilju implementacije Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, uradi analizu svih propisa u oblastima koje definiše Konvencija Ujedinjenih Nacija o pravima osoba sa invaliditetom, a koje su obuhvaćene i Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, a posebno oblastima informacija i elektronskih komunikacija, saobraćaja, samostalnog života i života u zajednici, porodičnih i bračnih odnosa, zatim zakona koji definišu pravnu, procesnu i poslovnu sposobnost, kao i oblastima obrazovanja i stručnog osposobljavanja, zdravstvene zaštite, socijalne i dječije zaštite i adekvatnog životnog standarda i u oblasti političkog i javnog života; te da u što kraćem roku pripremi predloge izmjena zakona iz oblasti saobraćaja, zdravstvene zaštite, socijalne i

dječije zaštite; kao i da u svim fazama izrade navedenih propisa budu uključeni predstavnici organizacija lica sa invaliditetom i Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore.

Na temelju donijetog Zaključka, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je formiralo ekspertski tim, u čijem sastavu su uključeni predstavnici organa državne uprave, Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore, predstavnici organizacija lica sa invaliditetom, uz prisustvo Misije OEBS-a i Delegacije UN. Predmet analize ekspertskog tima je bila analiza 56 propisa, koji je na temelju iste, definisao preporuke za usaglašavanje sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom i Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom.

Evropska strategija za osobe sa invaliditetom 2010-2020: obnovljeno opredjeljenje za Evropu bez prepreka, predstavlja okvir za djelovanje na nivou Evrope kao i za nacionalne aktivnosti usmjerene na unapređenje položaja lica sa invaliditetom, bez obzira na pol i godine života.

Opšti cilj Strategije EU je da osnaži lica sa invaliditetom tako da u potpunosti mogu da uživaju sva prava i da imaju punu korist od učešća u društvu i ekonomiji Evrope, odnosno puno ekonomsko i socijalno učešće lica sa invaliditetom u životu zajednice.

Strategija EU bazirana je na Povelji EU o osnovnim pravima, Sporazumu o funkcionisanju EU, Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom, rezolucijama Savjeta Evrope i Evropskog parlamenta.

Strategija definiše aktivnosti na nivou EU kojima bi se dopunile aktivnosti koje se preduzimaju na nacionalnom nivou, kao i mehanizme potrebne za sprovođenje Konvencije UN na nivou EU.

Strategija EU usmjerena je na uklanjanje prepreka, a Evropska komisija (EK) je identifikovala osam ključnih oblasti djelovanja, a to su: **pristupačnost, participacija, jednakost, zapošljavanje, obrazovanje i obuka, socijalna zaštita, zdravstvo i međunarodne aktivnosti.**

3 CILJEVI STRATEGIJE

Imajući u vidu opredjeljenost Crne Gore ka pristupanju EU, ova strategija prati oblasti djelovanja i vremenski okvir Evropske strategije za osobe sa invaliditetom 2010.-2020. godine, sa posebnim osvrtom na rezultate prethodne strategije, postojeći pravni okvir i trenutni položaj lica sa invaliditetom u Crnoj Gori, utvrđujući na osnovu toga strateške ciljeve u svakoj od oblasti i konkretne mjere i aktivnosti za postizanje strateških ciljeva u svakoj od obrađenih oblasti.

Sa druge strane, imajući u vidu da ova strategija nije prvi ovakav dokument u Crnoj Gori, osnovni razlog njenog donošenja jeste nastavak rada na unapređenju položaja lica sa invaliditetom i uspostavljanje najšireg pravnog okvira za definisanje politike prema licima sa invaliditetom u skladu sa socijalnim modelom pristupa invalidnosti, što je bila i svrha donošenja prethodne strategije, a predstavlja trajno opredjeljenje kada je u pitanju položaj lica sa invaliditetom u Crnoj Gori sa potrebom njihovog uključivanja u sve oblasti društva na ravnopravnoj osnovi.

U smislu navedenog, integracija lica sa invaliditetom podrazumijeva djelovanje u svakoj oblasti ove strategije na standardima koji podrazumijevaju:

- zaštitu i unaprjeđivanje prava lica sa invaliditetom kroz efikasni sistem pravne zaštite, razvijanjem prevencije i sprečavanjem diskriminacije;
- obezbjeđivanje uslova za puno i aktivno učestvovanje lica sa invaliditetom u svim oblastima društvenog života na ravnopravnoj osnovi kroz razvoj i primjenu politike pružanja jednakih mogućnosti, posebno u oblastima zapošljavanja, rada, obrazovanja, kulture i stanovanja;
- obezbjeđivanje socijalnih, zdravstvenih i drugih usluga licima sa invaliditetom u skladu sa njihovim realnim potrebama i u skladu sa međunarodnim standardima i mogućnostima države;
- osiguranje pristupa licima sa invaliditetom njihovom životnom okruženju, sredstvima javnog prevoza, institucijama, uslugama, sistemima komunikacije i informacijama planskim i osmišljenim uklanjanjem barijera i izgradnjom pristupačnih objekata i usluga;
- senzibilizacije društva za probleme i prava lica sa invaliditetom sistematskom i planskom edukacijom, informisanjem i uklanjanjem postojećih stereotipa i predrasuda.

4 PRISTUPAČNOST

4.1 *Presjek stanja u oblasti pristupačnosti u Crnoj Gori*

U Crnoj Gori ne postoji jedinstven opšti zakon koji se bavi pitanjem pristupačnosti lica s invaliditetom u svim segmentima društva, već je ova problematika tretirana kroz više propisa. Oblast pristupačnosti obuhvata: pristupačnost objektima (fizičkom okruženju), odnosno uklanjanje arhitektonskih barijera na objektima, pristupačnost u saobraćaju i pristupačnost informacijama (Informaciono - komunikacione tehnologije), a zbog strateškog značaja turizma u Crnoj Gori posebnu pažnju treba posvetiti i ovom segmentu pristupačnosti.

4.1.1 Objekti i prostor

Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata kao osnovni zakon u oblasti izgradnje, predstavlja pravni osnov za stvaranje pristupačnog fizičkog okruženja za lica sa invaliditetom (čl. 73). Ovim zakonom definisano je da se:

- Izgradnja objekata u javnoj upotrebi vrši na način kojim se licima smanjene pokretljivosti obezbjeđuje nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad;
- Izgradnja stambenih i stambeno-poslovnih objekata vrši na način kojim se licima smanjene pokretljivosti obezbjeđuje nesmetan pristup i kretanje u zajedničkim prostorijama;
- Stambeni i stambeno-poslovni objekti sa 10 i više stanova moraju izgrađivati na način kojim se obezbjeđuje jednostavno prilagođavanje objekta, najmanje jedne stambene jedinice na svakih 10 stanova za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti.

Nizom zakonskih normi u dijelu koji se odnosi na izradu planskih dokumenata, izdavanje urbanističko tehničkih uslova, izradu tehničke dokumentacije i njenu reviziju, izdavanje građevinskih dozvola, izvođenje radova, stručnog nadzora i izdavanje upotrebni dozvola, tretiran je problem lica sa invaliditetom. Naime, u kompletnom procesu izgradnje objekata, počevši od izrade planske dokumentacije do izdavanja upotrebne dozvole tretirana je pristupačnost objektima za lica sa invaliditetom.

Pravilnikom o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom, propisani su uslovi i načini obezbjeđivanja nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom objektima u javnoj upotrebi, stambenim i stambeno-poslovnim objektima. Takođe, pravilnikom su definisani obavezni elemenati pristupačnosti prilikom izgradnje objekata u javnoj upotrebi i to: elementi pristupačnosti za savladavanje visinskih razlika, elementi pristupačnosti samostalnog života i elementi pristupačnosti javnog saobraćaja.

Na nivou lokalnih uprava donijete su Odluke o uslovima za postavljanje, građenje i uklanjanje pristupnih rampi, liftova i sličnih objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom koje omogućuju znatno pojednostavljenje procedure za pribavljanje potrebne dokumentacije. Lokalne

samouprave se bave isključivo definisanjem procedure za dobijanje odobrenja za pristup samom objektu.

Odlukom o javnim parkiralištima na teritoriji Glavnog grada i lokalnih samouprava definisana je obaveza opštinskih organa nadležnih za poslove saobraćaja, da na opštim parkiralištima odrede procenat parking mjesta za vozila lica s invaliditetom koja su slijepa, gluva ili imaju tjelesnog invaliditeta, kao i za vozila koja koriste djeca sa tjelesnom, mentalnom ili senzornom ometenošću i koja ostvaruju pravo na ličnu invalidninu i pravo na njegu i pomoć drugih lica.

U cilju realizacije mjera definisanih Strategijom za integraciju osoba sa invaliditetom 2008.-2016. i akcionih planova kojima je definisana aktivnost podizanja nivoa svijesti u ovoj oblasti, nadležno ministarstvo je održalo niz okruglih stolova i radionica na kojima su razmatrane teme iz oblasti pristupačnosti objekata, a posebno pristupačnosti specifičnim objektima u zonama Morskog dobra i nacionalnih parkova, turističkim objektima i objektima pod zaštitom spomenika kulture, plaža, saobraćajnih komunikacija i pristupačnost objektima sa šalterskim tipom poslovanja, (autobuske, željezničke stanice, aerodromi, pošte, banke...). Posebna pažnja je posvećena uspostavljanju mehanizama međuresorske saradnje, kao i saradnje između državnog, lokalnog i nevladinog sektora, a vršeno je i kontinuirano sprovođenje programa edukacije službenika u državnim organima na nacionalnom i lokalnom nivou u pogledu pristupa bez prepreka radi omogućavanja komunikacije sa licima sa invaliditetom. U tom smislu organizovan je niz radionica i okruglih stolova u saradnji sa nevladinim sektorom koji se bavi pitanjima položaja lica sa invaliditetom. Na jednoj od radionica na kojoj je sagledavana primjena zakona u vezi pristupačnosti objekata u javnoj upotrebi održanoj 2015. godine, zaključeno je da se lokalne samouprave obavežu da urade bazu podataka postojećih objekata u javnoj upotrebi u pogledu pristupačnosti i nakon toga, na osnovu utvrđenih prioriteta, u saradnji sa nevladinim sektorom, donesu akcione planove.

Crna Gora je usvojila Akcioni plan za prilagođavanje 13 objekata u javnoj upotrebi za pristup, kretanje i upotrebu licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom za 2014. godinu, koji su prema mišljenju predstavnika nevladinih organizacija uključenih u njegovu izradu, utvrđeni kao prioriteni. Do sada je prilagođeno 5 od prioritenih 13 objekata, a u toku je realizacija preostalih aktivnosti predviđenih ovim akcionim planom. Akcioni plan prilagođavanja objekata u javnoj upotrebi za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom donijele su i dvije opštine: Glavni grad Podgorica i Opština Bijelo Polje. Analizu pristupačnosti objekata u javnoj upotrebi uradile su pet opština i to: Berane, Bijelo Polje, Cetinje, Podgorica i Rožaje.

Opšte je prihvaćeno mišljenje da je zakonodavno-normativni okvir za fizičku pristupačnost licima sa invaliditetom prilično dobar. Međutim glavni problem je primjena u praksi imajući u vidu da inspeksijski organi zaduženi za praćenje sprovođenja propisa iz oblasti građenja i uređenja prostora nemaju nadležnost za sprovođenje nadzora u svakom pojedinačnom slučaju.

S druge strane, lica sa invaliditetom nijesu dovoljno osnažena da sama preuzmu odgovornost i poprave stanje u ovoj oblasti putem građanskih parnica. Poseban problem je i fizička nepristupačnost objekata sudova na svim nivoima.

Jedan od glavnih problema u trenutnom stanju je što se pojam “pristupačnosti” i dalje pogrešno shvata samo kao “pristupačnost za lica sa invaliditetom”, umjesto kao “mogućnost samostalnog i jednakog učešća za sve”. To dovodi da se u praksi vrlo često pojavljuju “specijalna rješenja” bazirana na potrebama lica sa invaliditetom (dizajn za lica sa invaliditetom), umjesto na potrebama svakog potencijalnog korisnika/cu (koncept “dizajn za sve”).

Opšta i stručna javnost ne pridaje dovoljno važnosti kada su u pitanju različitost populacije u smislu poznavanja zahtjeva i potreba različitih korisničkih grupa (stari, lica sa invaliditetom, lica sa trajnim zdravstvenim poteškoćama i slično). Proces planiranja i projektovanja javnog okruženja orijentisan je na “prosječnog korisnika/cu”, takođe ni programi na fakultetima ne poznaju i ne uvode pojam pristupačnosti i koncept “dizajn za sve”.

Uzroci takvog stanja dobrim dijelom leže u niskom nivou svijesti i neinformisanosti, kao i nepoštovanje aktuelnih tehničkih standarda za projektovanje. Sa druge strane, postoji i nepostojanje multidisciplinarnog i sistematskog pristupa rješavanju tog pitanja.

Istovremeno, u Crnoj Gori postoji veoma mali broj stručnjaka koji se bave pitanjem pristupačnosti, uglavnom iz organizacija lica sa invaliditetom. Pored činjenice o postojanju relativno dobrih mjera i normi u zakonodavstvu Crne Gore, još uvijek nisu izgrađeni mehanizmi za kontrolu i razvoj ove oblasti, te je potrebno bolje informisanje šire javnosti, plansko pristupanje ovom problemu, te efikasnije korišćenje ljudskih resursa, vremena i sredstava u ovoj oblasti.

4.1.2 Turizam

Opredjeljenje Vlade Crne Gore da turizam bude pokretačka snaga ekonomije zasniva se na činjenici da Crna Gora raspolaže resursima bitnim za razvoj turizma i da je to djelatnost koja generiše razvoj drugih komplementarnih djelatnosti kao što su transport, trgovina, bankarstvo, poljoprivreda, građevinarstvo i dr. Kako bi se obezbijedili uslovi da razvoj turizma „proizvede“ niz pozitivnih ekonomskih efekata, uključujući povećanje zaposlenosti, podizanje nivoa životnog standarda stanovništva i doprinos uravnoteženom regionalnom razvoju države, jasno smo se opredijelili za održivi razvoj turizma, kojim se efikasno korišćenje resursa stavlja u prvi plan.

U cilju poštovanja osnovnih ekoloških principa i zaštite biološkog diverziteta, očuvanja kulturnog integriteta s jedne strane, kao i pronalaženja najboljeg balansa između ekonomskih, socijalnih i ekoloških zahtjeva prilikom izrade planskih dokumenata s druge strane, donešeni su i usvojeni principi i smjernice za održivi razvoj turizma kao okvir koji se primjenjuje tokom izrade i odobravanja strateških dokumenata i planova. Ovi principi i smjernice su izvedeni iz preporuka Svjetske turističke organizacije pri Ujedinjenim nacijama (UNWTO), i uključuju između ostalog procjenu i upravljanje graničnim kapacitetom nosivosti područja, indikatore održivosti i sl.

U cilju daljeg unaprjeđenja turističkog proizvoda preduzimaju se brojne aktivnosti, koje se u najvećoj mjeri, odnose na poboljšanje nivoa kvaliteta ugostiteljskih smještajnih kapaciteta, i to prevashodno putem postupka kategorizacije ugostiteljskih objekata.

Pravilnicima iz oblasti uređenja prostora i izgradnje objekata uređeni su standardi pristupačnosti kampova i drugih ugostiteljskih objekata.

Ipak, i pored ostvarenog napretka, može se konstatovati potreba za daljim intenzivnim mjerama i radnjama u tom smislu, posebno sa aspekta potreba lica sa invaliditetom. U tom smislu, neophodno je posebnu pažnju usmjeriti ka poštovanju propisa.

Naime, pored ugostiteljskih objekata koji su još uvijek nepristupačni brojnim domaćim i stranim turistima sa invaliditetom, prisutan je problem i usljed neprilagođene infrastrukture, transportnih sredstava, nepristupačnih plaža, kao i drugih objekata koji su predmet ponude turistima (ponude u nacionalnim parkovima, muzejima, izletištim ...) što znači da postoji veliki prostor za unaprjeđenje turističke ponude za ovaj poseban i važan segment potencijalnih turista.

S druge strane, kada se steknu uslovi da Crna Gora postane članica Evropske unije za očekivati je da se poveća broj kako domaćih tako i evropskih, ali i turista sa drugih tržišta koji će iskazati interes za dolazak u našu zemlju, a među njima su brojna i lica sa invaliditetom, jer se procjenjuje da u EU živi oko 80 miliona lica sa invaliditetom.

S tim u vezi, mora se imati u vidu da je za njihov prihvrat potrebna adekvatna, odnosno pristupačna ponuda – od smještajnih kapaciteta, objekata, pristupa nacionalnim parkovima i parkovima prirode, seoskim domaćinstvima, kulturnim i istorijskim znamenitostima, sportskim i rekreacionim sadržajima, ugostiteljskim objektima, plažama, prevoznim sredstvima i svemu onome što zahtijeva savremeni gost.

Problemi lica sa invaliditetom, prema iskustvima iz država iz okruženja, vrlo su različiti i uzrokovani su individualnim potrebama i specifičnostima pojedinih vrsta invaliditeta. U tom smislu, veoma je važno voditi računa ne samo o obezbjeđenju fizičke pristupačnosti, nego i o obezbjeđenju pristupačnosti informacija i komunikacija licima sa oštećenjem vida i sluha, kao i licima sa intelektualnim i psihičkim teškoćama. Turistički poslenici još uvijek nisu dovoljno upoznati sa načinima za obezbjeđenje pristupačnosti za ove grupe lica sa invaliditetom, jer uključuju i razne specifičnosti (Brajevo pismo i sl.), odnosno materijale i oznake sa informacijama na lako razumljiv način za lica sa intelektualnim teškoćama.

Opštom rezolucijom Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, pravo na turizam i putovanja definisano je kao osnovno ljudsko pravo. Lica sa invaliditetom žele biti turisti, a Crna Gora se obavezala da ih u tome podrži i prihvati.

U Crnoj Gori su udruženja lica sa invaliditetom aktivna i realizuju kvalitetna istraživanja i projekte (održavanje međunarodnih stručnih skupova, radionica, okruglih stolova...) na kojima su učesnici ali i organizatori upravo lica s invaliditetom, pa se i na taj način vrši upoznavanje šire javnosti sa potrebama lica sa invaliditetom za potpuniju uključenost u sve vidove aktivnosti.

Kada govorimo o problemu koji se odnosi na obezbjeđenje pristupačnosti licima sa invaliditetom, sigurno je da u praksi postoje kršenja zakonskih propisa, ali nadležna inspekcija preduzima mjere i

aktivnosti, nakon podnešene inicijative za kršenje takvog propisa. Ipak, takvih inicijativa je u dosadašnjem periodu bilo malo, dok ih u "knjigama žalbi" uopšte nema.

S obzirom na prethodno, praćenje i primjena postojećeg zakonodavstva, kao i mjera i aktivnosti zacrtanih strategijama, trebalo bi biti obavezujuće, kako bi se spriječila dalja diskriminacija lica sa invaliditetom u svim segmentima, pa tako i u segmentu turističke ponude, uz sankcionisanje onih koji krše njihova prava.

Na kraju, kada govorimo o pružaocima turističko – ugostiteljskih usluga, važan segment se odnosi na njihovu edukaciju o potrebama i pravima lica sa invaliditetom, posebno onih koji pružaju usluge u ugostiteljskim objektima. Nedovoljna informisanost i neupućenost zahtijeva njihovu edukaciju kako bi svoj smještaj i ukupnu ponudu prilagodili potrebama lica sa invaliditetom.

4.1.3 Saobraćaj

Zakon o putevima ("Sl. list CG", br. 42/04, 21/09 i "Sl. list CG", br. 54/09, 40/10, 73/10, 36/11, 40/11) uređuje pravni položaj, razvoj, održavanje, zaštitu, upravljanje i finansiranje javnih puteva. U tom smislu ovaj zakon prepoznaje beneficije za učesnike u saobraćaju – lica sa invaliditetom sa 80 ili više procenata tjelesnog oštećenja, odnosno lica kod kojih je utvrđeno tjelesno oštećenje koje ima za posljedicu nesposobnost donjih ekstremiteta 60 ili više procenata, na način što ne plaćaju godišnju naknadu pri registraciji drumskih motornih vozila, i posebnu godišnju naknadu za drumska motorna vozila i njihova priključna vozila (čl. 22).

Zakonom o bezbjednosti saobraćaja na putevima ("Sl. list CG", br. 33/12 i 58/14) propisano je da lica sa invaliditetom uživaju posebnu zaštitu (član 5). Istim zakonom prepoznati su u pojmovniku vozila koja služe za prevoz lica sa invaliditetom, te zavisno od brzine kretanja i namjene, razvrstana su u tri kategorije učesnika u saobraćaju: pješak, vozilo, specijalno putničko vozilo, u odnosu na koje kategorije su ostali učesnici dužni da se ponašaju sa povećanom pažnjom. Ovim propisom definisani su načini obilježavanja vozila čiji su vlasnici ili korisnici lica sa invaliditetom, kako bi bili prepoznati od drugih učesnika u saobraćaju i shodno tome uvažili posebnu zaštitu. Propisano je da opština reguliše saobraćaj na svom području na način da, pored ostalog, određuje prostore za parkiranje vozila, zabrane parkiranja i mjesta ograničenog parkiranja (koja je dužna da obezbijedi bez naknade, čiji broj određuje skupština opštine). U članu 18 st. 3 i 4, uređeno je radi lakšeg pristupa parkingu, ustanovama, državnim i drugim organima, javnim službama, plažama i drugim objektima i prostorima, da lica sa 80% ili više procenata tjelesnog oštećenja ili tjelesnog invaliditeta, odnosno lica kod kojeg je usljed tjelesnog oštećenja ili tjelesnog invaliditeta utvrđena nesposobnost donjih ekstremiteta od 60% ili više procenata, može obilježiti vozilo u kojem se prevozi znakom pristupačnosti, kojim se može obilježiti i vozilo udruženja. Znak pristupačnosti izdaje organ lokalne uprave nadležan za poslove saobraćaja, koji propisuje način označavanja mjesta za parkiranje, izdavanja i postavljanja znaka pristupačnosti, kao i izgled i sadržaj tog znaka, uz saglasnost organa državne uprave nadležnog za poslove zdravlja i socijalne i dječje zaštite.

Takođe, u članu 56 st. 1 i 2 propisano je da vozač ne smije da zaustavi, odnosno parkira vozilo na mjestu na kojem bi ugrozilo bezbjednost drugih učesnika u saobraćaju ili predstavljalo smetnju za normalno

odvijanje saobraćaja ili kretanje pješaka, a izuzetno vozač vozila označenog znakom pristupačnosti može da zaustavi vozilo i na mjestu na kojem je zabranjeno, ako time ne ugrožava druge učesnike u saobraćaju. Definisana su i pravila učestvovanja u saobraćaju od strane ovih lica, kako bi se obezbijedila njihova bezbjednost. Posebno je propisano da autobus za prevoz lica u javnom prevozu mora imati dva do šest sjedišta najbližih ulazu, rezervisanih za lica sa invaliditetom. Osim toga, zakon propisuje mogućnost obuke lica sa invaliditetom za vozača, u vozilu koje je specijalno adaptirano za potrebe tog lica (član 230).

Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju proklamuje dostupnost usluga prevoza svim učesnicima. Ovim propisom stvoren je osnov da se licima sa invaliditetom kroz poseban linijski prevoz učini dostupnim drumski saobraćaj koji se obavlja redovno na određenoj liniji. Navedeni propis, kao obavezan uslov za dobijanje licence za pružanje usluga autobuske stanice, predviđa "prilaz za invalidna lica", te u slučaju nepoštovanja nadležni inspektor je dužan da preduzme mjere u skladu sa zakonom. Obezbjedjivanje prevoza lica sa invaliditetom regulisano je i nizom podzakonskih akata na osnovu ovog zakona.

Ostali važni zakoni iz ove oblasti su: Zakon o ugovornim odnosima u željezničkom saobraćaju ("Sl. list Crne Gore", br. 41/10), Zakon o vazdušnom saobraćaju ("Sl. list CG", br. 30/12) Zakon o obligacionim odnosima i osnovama svojinsko - pravnih odnosa u vazdušnom saobraćaju ("Sl. list CG", br. 18/11), Zakon o ugovorima o prevozu u drumskom saobraćaju ("Sl. list CG", br. 53/09 i 36/13) i drugi.

4.1.4 Informaciono-komunikacione tehnologije

Pristupačnost informaciono-komunikacionih tehnologija definisana je **Zakonom o elektronskim komunikacijama**, u kojem su prepoznata lica sa invaliditetom kao jedna od kategorija korisnika usluga kojima se ovim propisom obezbjeđuju posebne pogodnosti u pogledu izbora, cijene, uslova i pristupa korišćenja, kao i kvalitetata elektronsko- komunikacionih usluga. Ovim zakonom obezbjeđena je obaveza obezbjeđivanja posebnih povoljnosti za lica sa invaliditetom koje im omogućavaju i odgovarajući pristup do javno dostupnih telefonskih usluga i njihovo korišćenje, uključujući pristup uslugama, telefonskim govornicama, imeniku i službi informacija.

Ovim propisom obezbjeđuje se izgradnja i korišćenje elektronskih komunikacionih mreža, komunikacione infrastrukture i opreme, na način da se licima sa invaliditetom obezbijedi dostupnost javnih elektronskih komunikacionih usluga, posebne mjere i pogodnosti u pogledu pristupa uslugama Univerzalnog servisa, uključujući pristup hitnim službama, službi za davanje informacija o broju pretplatnika i imeniku pretplatnika, brojevima hitnih službi i jedinstvenom broju "112". Pored navedenog operator je u obavezi da korisnike koji su lica sa invaliditetom redovno obavještava o svim karakteristikama usluga koje su namijenjene ovoj grupi, obezbijedi prioritet kod ostvarenja pristupa mreži i otklanjanju svih kvarova.

U ovoj oblasti donijet je i niz pravilnika, i to:

- Pravilnik o kriterijumima za ocjenu opravdanosti zahtjeva korisnika za pristup javnoj elektronskoj komunikacionoj mreži putem Univerzalnog servisa, kojim se propisuju

kriterijumi za ocjenu opravdanosti zahtjeva korisnika za pristup javnoj elektronskoj komunikacionoj mreži i javno dostupnim elektronskim komunikacionim uslugama putem Univerzalnog servisa na fiksnoj lokaciji, čime se omogućava govorna komunikacija i brzina prenosa podataka koja omogućava funkcionalni pristup internetu;

- Uredbom o minimalnom skupu usluga koji obuhvata Univerzalni servis posebno je predviđeno da je Operator Univerzalnog servisa dužan da: 1) korisnicima Univerzalnog servisa sa oštećenim vidom obezbijedi telefonske aparate koji pored uobičajene numeracije, sadrže i simbole Brajeve azbuke; 2) korisnicima sa oštećenim sluhom obezbijedi komunikaciju sa hitnim službama putem sistema kratkih poruka (SMS), ako se pružanje usluge bazira na mobilnoj mreži; i 3) ponudi cjenovne opcije ili pakete za socijalno ugrožena lica, lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom;
- Pravilnik o utvrđivanju liste kategorija korisnika posebnih povoljnosti u korišćenju usluga Univerzalnog servisa prepoznata su lica sa invaliditetom kao korisnici usluga Univerzalnog servisa pod povoljnijim uslovima;
- Pravilnik o sprovođenju javnog konkursa i uslovima za određivanje operatora Univerzalnog servisa;
- Pravilnik o vrstama povoljnosti i posebnim mjerama za pristup javnim elektronskim komunikacionim uslugama za lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom pored toga što sadrži definiciju lica sa invaliditetom u skladu sa Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom, definisao je niz povoljnosti koje se obezbjeđuju ovoj kategoriji korisnika usluga i to: 1) nesmetanu dostupnost svojim uslugama, uključujući i nesmetan pristup brojevima hitnih službi jedinstvenom evropskom broju „112”; 2) prioritet kod ostvarivanja pristupa mreži, kao i kod otklanjanja kvarova; 3) dostupnost odgovarajuće terminalne opreme, prilagođene potrebama tih lica; 4) nesmetanu dostupnost svojim poslovnica i prodajnim mjestima; i 5) redovno obavješćavanje o svim karakteristikama usluga koje su namjenjene toj grupi korisnika, zatim omogućava korišćenje elektronskih komunikacionih usluga po povoljnijim cijenama kao i nabavku ili iznajmljivanje odgovarajuće terminalne opreme po povlašćenim uslovima, a operatori Univerzalnog servisa bez naknade;
- Pravilnik o načinu procjene pristupačnosti cijena usluga i posebnih paketa univerzalnog servisa za socijalno ugrožena lica, lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom propisan je način procjene pristupačnosti cijena usluga i posebnih paketa Univerzalnog servisa za socijalno ugrožena lica, lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom;
- Pravilnik o metodologiji obračuna neto troška pružanja usluga Univerzalnog servisa uređen je način obračuna neto troškova, materijalnih i nematerijalnih koristi koji se uzimaju u obzir prilikom obračuna neto troška pružanja usluge Univerzalnog servisa, kao i visina i način plaćanja doprinosa za naknadu neto troškova pružanja usluga Univerzalnog servisa.

Pored navedenih propisa, koji na kvalitetan sistemski pristup obezbjeđuju pristup IKT licima sa invaliditetom, važno je napomenuti da je Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije, u saradnji sa Udruženjem mladih sa hendikepom Crne Gore i Savezom slijepih Crne Gore, donijelo smjernice za ePristupačnost. Elektronska pristupačnost ili ePristupačnost (eAccessibility) znači dostupnost informaciono komunikacionih tehnologija i usluga licima sa različitim vrstama invaliditeta i predstavlja osnovni preduslov eInkluzije (informaciono društvo kojim su svi obuhvaćeni). Pristupačnost web stranica (e-pristupačnost, engl. e-accessibility) uzima u obzir sve vrste oštećenja/invalidnosti (engl. disability) koja utiču na pristup web stranicama uključujući vizuelna, auditorna, fizička, kognitivna i neurološka oštećenja i oštećenja govora.

Ministarstvo unutrašnjih poslova od 2010. godine u kontinuitetu pruža usluge strankama – da im na njihov zahtjev dostavlja na kućnu adresu: uvjerenja iz registra državljana, uvjerenja o prebivalištu, izvode iz matičnog registra rođenih, na elektronski podržan način, u kratkim rokovima.

Takođe, od avgusta 2010. godine za osobe sa invaliditetom i ostale, koje nijesu u mogućnosti da lično podnesu zahtjeve za izdavanje ličnih isprava (lična karta i pasoš) i preuzmu iste, kontinuirano se realizuje upotreba mobilne stanice za uzimanje biometrijskih i drugih podataka na adresi podnosioca zahtjeva, obuhvatajući i davanje punomoćja licu koje će preduzeti službene radnje u ime podnosioca zahtjeva.

4.2 Strateški cilj u oblasti pristupačnosti u Crnoj Gori do 2020.

Dosledna primjena i unaprjeđenje postojećih propisa radi povećanja opšteg nivoa pristupačnosti fizičke sredine, javnog prevoza, informaciono-komunikacionih tehnologija, javnih objekata i usluga licima sa invaliditetom.

4.3 Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti pristupačnosti u Crnoj Gori

- Izraditi standarde pristupačnosti, unaprijediti i proširiti postojeću pravnu regulativu u oblasti pristupačnosti fizičkog okruženja, prevoznih sredstava, informaciono-komunikacionih tehnologija, javnih objekata i usluga imajući u vidu koncept univerzalnog dizajna (dizajna za sve);
- Obezbijediti okvir za kontinuiranu saradnju organa državne i lokalne uprave, udruženja koja se bave poboljšanjem položaja lica sa invaliditetom, relevantnih obrazovnih ustanova i drugih aktera radi razvoja i primjene standarda pristupačnosti;
- Kontinuirana adaptacija i rekonstrukcija fizičkog okruženja, prevoznih sredstava, saobraćajne infrastructure, mjesta za parkiranje i javnih objekata u cilju obezbjeđivanja njihove pristupačnosti za lica sa invaliditetom;
- Uraditi popis objekata u javnoj upotrebi na lokalnom i državnom nivou;
- Napraviti analizu pristupačnosti objekata u javnoj upotrebi na lokalnom i državnom nivou i sačiniti elektronsku evidenciju sa detaljnim opisom nivoa njihove (ne)pristupačnosti radi praćenja napretka u ovoj oblasti;
- Donijeti akcione planove za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi na lokalnom i državnom nivou licima sa invaliditetom;
- Na godišnjem nivou lokalne samouprave će izvještavati Ministarstvo o sprovođenju usvojenih akcionih planova za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi na lokalnom nivou licima sa invaliditetom;
- Sprovoditi edukaciju u dijelu primjene standarda pristupačnosti relevantnih aktera - stručnjaka iz oblasti arhitekture i građevinarstva, kao i inspektora iz ove oblasti;
- Usvojiti i realizovati programe prilagođavanja turističkih objekata potrebama OSI. Ove mjere unijeti u propise o kategorizaciji hotelsko-ugostiteljskih objekata i donijeti propise o posebnim oznakama hotela koji su svoje poslovanje i usluge prilagodili potrebama OSI;
- Uspostaviti standarde obaveznog označavanja putničkih vozila koje koriste lica sa težim invaliditetom;
- Precizno propisati nadležnost građevinske inspekcije za vršenje inspekcijskog nadzora nad primjenom propisa kojima je uređena pristupačnost;

- Kontinuirano sprovoditi informisanje i edukovanje svih relevantnih aktera putem seminara i kampanja o standardima pristupačnosti, konceptu univerzalnog dizajna i potrebama lica sa invaliditetom, posebno administratorima portala Vlade Crne Gore u pogledu pristupa web sadržajima za OSI;
- Obezbijediti pristupačnost usluga licima sa invaliditetom;
- Obezbijediti pristupačnost internet prezentacija državnih institucija licima sa invaliditetom u skladu sa standardima e-pristupačnosti;
- Kontinuirano vršiti digitalizaciju javnih usluga kako bi se olakšao pristup ovim uslugama za lica sa invaliditetom;
- Promovisati pristup OSI novim informaciono-komunikacionim tehnologijama.

5 PARTICIPACIJA

5.1 *Presjek stanja u oblasti participacije u CG*

5.1.1 Participacija u političkom životu

Lica sa invaliditetom, po prvi put, na lokalnim izborima u 2014. godini, u 14 opština u Crnoj Gori, imala su mogućnost da u potpunosti učestvuju u procesu izbora odbornika što je omogućeno izmjenama Zakona o izboru odbornika i poslanika. Na ovaj način stvoreni su uslovi da izborni materijal, izborni postupak i biračka mjesta budu pristupačna licima sa invaliditetom, bez obzira na vrstu invaliditeta. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je, u saradnji sa Savezom slijepih Crne Gore, Udruženjem mladih sa hendikepom Crne Gore i Državnom izbornom komisijom sprovelo pilot-projekat kojim je omogućeno slabovidim i slijepim licima u potpunosti tajno i samostalno glasanje, pomoću glasačkog šablona, na poslednjim održanim predsjedničkim izborima.

5.1.2 Organizacije osoba sa invaliditetom (OOSI) i civilno društvo

Položaj OOSI je regulisan Zakonom o nevladinim organizacijama. Shodno ovom Zakonu, OOSI se osnivaju i djeluju kao nevladine organizacije (NVO), a njihov položaj je statusno izjednačen sa položajem svih ostalih NVO.

Organizacije osoba sa invaliditetom finansiraju se projektnim putem (Vladina komisija za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću; preko Javnih radova ZZZCG; Grand šeme iz Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom; različitih konkursa lokalnih samouprava). Na lokalnom nivou, položaj OOSI je regulisan i Zakonom o lokalnoj samoupravi. Postoji mogućnost i osnovnog finansiranja lokalnih organizacija, ali u praksi se susrećemo sa nedostatkom sredstava, zbog čega neke opštine uopšte i ne raspisuju takve konkurse.

Finansiranje osnovnih aktivnosti organizacija osoba sa invaliditetom nije riješeno što u mnogome sprečava njihovo funkcionisanje i razvoj. Prema Uredbi o kriterijumima za utvrđivanje korisnika i načinu raspodjele dijela prihoda od igara na sreću za finansiranje planova i programa za oblast zadovoljavanje potreba lica sa invaliditetom je predviđeno 40% .

Vlada i lokalne samouprave uključuju predstavnike organizacija osoba sa invaliditetom u sastav radnih grupa za izradu nacрта propisa i politike vezanih za oblasti invalidnosti, što je potrebno nastaviti i ubuduće, u punoj meri poštujući stavove i mišljenja predstavnika organizacija osoba sa invaliditetom.

5.1.3 Kultura, sport i rekreacija

Usvojene su izmjene i dopune zakonske regulative, čime su stvorene zakonske pretpostavke u pogledu dostupnosti sportskih, rekreativnih i objekata kulture licima sa invaliditetom.

Ministarstvo kulture je uradilo analizu dostupnosti nacionalnih ustanova kulture licima sa invaliditetom. Prema dostavljenim informacijama, pristupačnost objekata kulture licima sa invaliditetom je samo djelimična. Stanje u praksi pokazuje da prostori u kojima se realizuju kulturni sadržaji (muzeji, arhivi, galerije, pozorišne dvorane, bioskopi, biblioteke) nijesu pristupačni na adekvatan način licima sa invaliditetom. Ni spomenici i lokaliteti od nacionalne kulturne važnosti nijesu pristupačni licima sa invaliditetom.

Ministarstvo kulture u saradnji sa Direkcijom javnih radova i institucijama kulture insistira na izgradnji, dogradnji i rekonstrukciji objekata kulture, prilikom izrade projektne dokumentacije i poštovanja zakonske regulative u odnosu na prilagođenost objekata licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom.

Kada su u pitanju kulturna dobra, shodno zakonskoj proceduri prilagođavanje istih potrebama lica sa invaliditetom moguće je samo ukoliko intervencije ne narušavaju autentičnost kulturnog dobra.

Organizacije osoba sa invaliditetom u kontinuitetu rade na razvoju i promovisanju različitih sadržaja iz kulture za lica sa invaliditetom, samostalno ili u saradnji sa institucijama kulture. Nepristupačnost i nedostatak finansijskih sredstava sprečava organizacije da u punoj mjeri podržavaju razvijanje umjetničkih potencijala lica sa invaliditetom. Pored toga, zbog nepristupačnosti lica sa invaliditetom su, u najvećoj mjeri, onemogućena i da budu gledaoci različitih programa iz kulture.

Stupanjem na snagu Zakona o nevladinim organizacijama 2012. godine, usvojene su izmjene u Zakonu o kulturi kojima prestaje finansijsko podržavanje NVO sektora. Kako su organizacije osoba sa invaliditetom dio NVO sektora, više se ne podržavaju njihove aktivnosti iz oblasti kulture. U Zakonu o kinematografiji propisano je da javni interes u kinematografiji podrazumijeva i povećanje dostupnosti kinematografskih djela licima sa invaliditetom. Javna ustanova u oblasti kulture koja podstiče i promoviše kulturno stvaralaštvo lica sa oštećenjem vida je Biblioteka za slijepe. Biblioteka je osnovana 2004. godine a sredstva za rad ove ustanove se obezbjeđuju iz državnog budžeta. Cilj osnivanja Biblioteke je dostupnost knjiga u elektronskom obliku koje korisnici dobijaju u audio zapisu.

Sportski klubovi lica sa invaliditetom i organizacije osoba sa invaliditetom u kontinuitetu rade na promovisanju različitih sportova. Ostvareni su zapaženi rezultati - povećan je broj lica sa invaliditetom koja se bave nekom vrstom sporta, kao i broj sportskih klubova. Međutim, finansijska neodrživost i nepristupačnost objekata i uslova, onemogućava sportske klubove lica sa invaliditetom da razvijaju kapacite čime bi se zadovoljile potrebe lica sa invaliditetom. Veliki značaj u razvoju sporta lica sa invaliditetom ima Paraolimpijski komitet koji je realizovao niz programa koji uključuju učešće lica sa invaliditetom i djece u sportske aktivnosti.

Kada je u pitanju normativa, set zakona za oblast kulture, afirmaciju stvaralaštva lica sa invaliditetom tretira kao segment od javnog interesa, te u tom pravcu nastoji u zavisnosti od objektivnih okolnosti, finansijskih sredstava i prioriteta jačati kulturnu politiku poboljšanja uslova za pristupačnost kulturnim sadržajima.

Ministarstvo kulture u kontinuitetu podstiče razvoj kulturno-umjetničkog stvaralaštva putem javnog konkursa, na kome pravo učešća imaju i lica sa invaliditetom, a projekti se vrednuju prema zakonskim kriterijumima, u koje između ostalih, spada i doprinos afirmaciji njihovog stvaralaštva. U okviru konkursa je finansijski podržan veliki broj projekata iz različitih oblasti (muzika, književnost, pozorište, film, manifestacije), bilo da su u njima neposredno učestvovala lica sa invaliditetom koja su autori istih ili su im konceptualno namijenjeni.

Generalno, kulturna politika unaprjeđenja pristupačnosti je tematika na čijem se poboljšanju stalno radi u zavisnosti od navedenih segmenata. Komparirajući iskustva iz prethodnih godina postoji stalna intencija da se iznalaze uslovi za efikasnije involviranje lica sa invaliditetom u kulturne tokove.

5.2 Strateški cilj u oblasti participacije u Crnoj Gori do 2020.

Stvoriti uslove za nesmetano učešće u javnom životu i uživanje osnovnih prava lica sa invaliditetom na jednakim osnovama sa ostalim građanima.

5.3 Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti participacije u Crnoj Gori

- Omogućiti da izborni postupak, izborna mjesta i materijali budu odgovarajući, pristupačni i lako razumljivi za lica sa invaliditetom;
- Kontinuirana adaptacija objekata kulture i sportsko-rekreativnih objekata kako bi bili pristupačni licima sa invaliditetom;
- Poboljšanje dostupnosti kulturnih sadržaja u formatima dostupnim licima sa invaliditetom;
- Stimulisati organizatore kulturnih manifestacija, naročito onih koji imaju dugogodišnju tradiciju, na intenzivnije uključivanje u nastupe lica sa invaliditetom;
- Omogućiti realizaciju prava na *slobodnu stolicu* za predstavnike organizacija osoba sa invaliditetom u lokalnim i republičkom parlamentu;
- Podsticati politiku razvoja programa iz oblasti kulture za lica sa invaliditetom;
- Podsticati politiku razvoja sporta za lica sa invaliditetom;
- Podsticati politiku razvoja sporta lica sa intelektualnim smetnjama;
- Ojačavati kapacitet Paraolimpijskog komiteta;
- Stvarati uslove za realizaciju rekreativnih i sportskih programa za lica sa invaliditetom;
- Unaprijediti rad savjeta za brigu o licima sa invaliditetom;
- Sistematsko podizanje nivoa svijesti na prava i potencijale lica sa invaliditetom u kulturi .

6 JEDNAKOST

6.1 *Presjek stanja u oblasti jednakosti u Crnoj Gori*

Temeljna prava predstavljaju osnovu svakog civilizovanog društva i pravno uređene države. Njihovo ostvarivanje mora biti garantovano i neometano. **Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom sa opcionim protokolom** je najznačajniji međunarodni ugovor koje je Crna Gora ratifikovala i sam tim se obavezala na preduzimanje mjera koje će garantovati njenu punu implementaciju, kao i poštovanje i uvažavanje prava lica sa invaliditetom.

U pripremi pregovora o pristupanju Evropskoj uniji za oblast pravne tekovine Evropske unije, Vlada Crne Gore je otvorila pregovaračko Poglavlje 19-Socijalna politika i zapošljavanje, kao i pregovaračko Poglavlje 23-Pravosuđe i temeljna prava, a koja u najvećem obimu tretiraju problematiku lica sa invaliditetom. Poseban dio Poglavlja - 23 je posvećen institucijama i tijelima za ostvarivanje, promociju i zaštitu ljudskih prava u pravnom sistemu Crne Gore i odnos građanin/ka i državne administracije.

U cilju praćenja usaglašenosti propisa sa pravnim tekovinama Evropske Unije, Crna Gora je usvojila veliki broj propisa, koji garantuje puno uvažavanje ljudskih prava lica sa invaliditetom.

Najvažniji propisi u ovoj oblasti su:

1. **Zakon o zabrani diskriminacije** oblast zaštite od diskriminacije uređuje na sistemski način. U njemu je razrađena i konkretizovana zaštita od diskriminacije, kao i definisani institucionalni mehanizmi zaštite: Zaštitnik/ca ljudskih prava i sloboda, kojem građani/ke mogu da se obrate pritužbom; sudovi, odnosno pravo na podnošenje tužbe sudu; organi za prekršaje; kao i inspekcije u smislu nadzora u oblastima: pružanja usluga, građevinarstva, zdravstva, prosvjete i sporta, rada i zapošljavanja, zaštite na radu, saobraćaja, turizma i druge oblasti. Izmenama i dopunama ovog Zakona iz 2014. uvedena je promocija jednakosti kao značajne aktivnosti u cilju prevencije diskriminacije. Zakon o zabrani diskriminacije prepoznaje „invaliditet“ kao osnov diskriminacije (čl.2), i definiše diskriminaciju lica sa invaliditetom, kao nedostupnost prilaza objektima i površinama u javnoj upotrebi licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom, odnosno onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje korišćenja navedenih objekata, na način koji nije nesrazmjeran teret za pravno ili fizičko lice koje je dužno da to omogući. Diskriminacija lica sa invaliditetom postoji i u slučaju kad nijesu preduzete posebne mjere za otklanjanje ograničenja, odnosno nejednakog položaja u kojem se ta lica nalaze;
2. **Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom** (kraće: ZZD OSI) je najznačajniji pravni akt, koji garantuje zabranu diskriminacije pripadnika pomenute populacije, uvažavajući principe jednakosti, tolerancije i ravnopravnosti. Novi Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom je u potpunosti usaglašen sa Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom. Ovaj zakon, na kvalitetan i sveobuhvatan način prepoznaje i reguliše zabranu diskriminacije lica sa invaliditetom i uvodi kaznene odredbe kojima su zapriječene vrlo visoke kazne za počinjenu diskriminaciju prema pripadnicima ove populacije (propisane kazne za prekršaj kreću se u rasponu od 10.000 do 20.000 Eur za svako pravno lice koje učini diskriminaciju, a 5.000 do 6.000 Eur za preduzetnike).

Značajnu novinu u praćenju i implementaciji Zakona predstavlja i definisanje 13 mjera kojima se dodatno pojačava uloga Ministarstva za ljudska i manjinska prava u procesu praćenja implementacije ovog Zakona, a samim tim i zaštiti prava lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti. Jedna od ovih mjera podrazumijeva i izradu novog strateškog dokumenta koji će se baviti zabranom diskriminacije ove društvene grupe i stvaranju uslova za postizanje jednakosti lica sa invaliditetom sa drugima. S tim u vezi, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je u procesu pripreme za izradu Strategije za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti za period 2017-2021. godine, sa Akcionim planom za 2017. godinu.

Institucionalni okvir za ostvarivanje, promociju i zaštitu ljudskih prava u pravnom sistemu Crne Gore čine vladine i nezavisne institucije u koje se svrstavaju: Ustavni sud, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Odbor za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore Skupštine Crne Gore, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Savjet za zaštitu od diskriminacije Vlade Crne Gore.

Ustavni sud odlučuje o saglasnosti zakona sa Ustavom i potvrđenim i objavljenim međunarodnim ugovorima; saglasnosti drugih propisa i opštih akata sa Ustavom i zakonom; ustavnoj žalbi zbog povrede ljudskih prava i sloboda zajamčenih Ustavom, nakon iscrpljivanja svih djelotvornih pravnih sredstava i druga pitanja u skladu sa Zakonom.

Institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore je od donošenja Zakona o Zaštitniku ljudskih prava i sloboda postala institucionalni mehanizam za zaštitu ljudskih prava i sloboda i zaštitu od diskriminacije, a od donošenja Zakona o zabrani diskriminacije njegove nadležnosti i postupanja u slučajevima diskriminacije, uključujući i diskriminaciju lica sa invaliditetom, su precizana ovim zakonom.

U izvršnoj vlasti, primarnu ulogu ima Ministarstvo za ljudska i manjinska prava kada je u pitanju zaštita ljudskih prava i zaštita od diskriminacije lica sa invaliditetom, te promocija jednakosti i tolerancije. Ovo ministarstvo, pored ostalog, obavlja poslove koji se odnose na: zaštitu ljudskih prava i sloboda, ako ta zaštita nije u nadležnosti drugih ministarstava; zaštitu od diskriminacije i promociju jednakosti; koordinaciju aktivnosti koje imaju za cilj zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti tih lica sa drugim licima; praćenje primjene međunarodnih standarda za zaštitu lica sa invaliditetom i preduzimanje mjera za njihovu implementaciju u pravni sistem; pripremu strateškog dokumenta koji se odnosi na zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti tih lica sa drugim licima; organizovanje istraživanja i analiza stanja u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima; saradnju sa lokalnom samoupravom u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima; uspostavljanje saradnje sa nevladinim organizacijama u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima; eliminisanje stereotipa i predrasuda o licima sa invaliditetom; organizovanje edukacija i treninga za različite ciljne grupe u cilju podizanja nivoa svijesti o licima sa invaliditetom i njihovim pravima i druge poslove vezane za zaštitu pripadnika ove populacije.

Savjet za zaštitu od diskriminacije Vlade Crne Gore, koji je funkcionisao od 2011. do februara 2016. godine nakon čega je prestao sa radom budući da su, u međuvremenu, učinjeni značajni pomaci na

unapređenju antidiskriminacionog zakonodavstva, kao i jačanju institucija zaduženih za sprovođenje ovog zakonskog okvira, te osposobljavanja u pružanju zaštite od diskriminacije i promociji antidiskriminatornog ponašanja i prakse. S toga je odlučeno da Savjet prestaje sa radom, a njegove nadležnosti preuzimaju resorna ministarstva i ostale institucije sistema zadužene za sprovođenje politika zaštite od diskriminacije.

Donošenjem Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, po prvi put se prava lica sa invaliditetom posmatraju sa aspekta korpusa ljudskih prava, na osnovu čega se pitanja zaštite od diskriminacije i promocije jednakosti prenose u nadležnost Ministarstva za ljudska i manjinska prava, koje preduzima niz aktivnosti koje imaju za cilj unaprjeđenje položaja lica sa invaliditetom i promociju jednakosti.

U tom cilju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava počev od 2011. godine kontinuirano sprovodi medijsku kampanju koja ima za cilj podizanje svijesti građana i promociju antidiskriminacionog ponašanja u Crnoj Gori. Poslednja takva kampanja koja je realizovana u 2015. godini odvijala se pod nazivom: „Poštuj različitosti. Odbaci diskriminaciju. Prihvati čovjeka“. Medijska kampanja je sprovedena kroz emitovanje spotova i radio džinglova na javnim i privatnim televizijama, zatim postavljanje bilborda na ključnim lokacijama u Crnoj Gori, objavljivanjem oglasa u dnevnoj štampi i štampanjem i distribuiranjem flajera. Štampani materijali su bili, po prvi put, pristupačni za lica sa oštećenjem vida, odnosno, štampani su na Brajevom pismu. Pored toga Ministarstvo za ljudska i manjinska prava sprovodi kontinuirane edukacije o ljudskim pravima na osnovu utvrđenog „Nastavnog plana za edukaciju državnih službenika, nosilaca pravosudnih funkcija i zaposlenih u drugim organima, organizacijama ili institucijama koji dolaze u kontakt sa slučajevima diskriminacije“, a koje imaju za cilj kvalitetnu implementaciju antidiskriminacionog zakonodavstva. Do sada je realizovano više ciklusa, u periodu 2011.-2015. godine. Sve obuke se baziraju na standardima definisanim međunarodno-pravnim dokumentima. Edukacijom su u dosadašnjem periodu bili obuhvaćeni predstavnici pravosudnih organa, ombudsmana, nevladinih organizacija, područnih jedinica i ispostava policije u Crnoj Gori i predstavnici lokalne samouprave, inspekcijских službi.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava kontinuirano sprovodi istraživanja o stepenu diskriminacije i netolerancije, kao i nivoa socijalne i etničke distance prema pojedinim društvenim grupama, kao i praćenje stavova građana Crne Gore o pojavi diskriminacije. Rezultati poslednjeg istraživanja od decembra 2015. godine pokazuju da su prema mišljenju građana Crne Gore najviše diskriminirani Romi, zatim homoseksualci, a potom lica sa invaliditetom. Ovi rezultati se podudaraju sa rezultatima prethodnih istraživanja, s tim što se smanjio procenat diskriminacije lica sa invaliditetom, u odnosu na rezultate istraživanja iz prethodnih godina (2011. i 2013. godina).

6.2 Strateški cilj u oblasti jednakosti u Crnoj Gori do 2020.

Unaprjeđivanje normativnog okvira, kroz harmonizaciju propisa u Crnoj Gori sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom. Obezbijediti punu primjenu Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom.

6.3 Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti jednakosti u Crnoj Gori

- Praćenje primjene međunarodnih dokumenata i konvencija, kao i usvojenih međunarodnih standarda za zaštitu lica sa invaliditetom, preduzimanje mjera za njihovu implementaciju u pravni sistem Crne Gore i praćenje poštovanja tih dokumenata;
- Priprema strateškog dokumenta koji se odnosi na zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti tih lica sa drugim licima kao i praćenje sprovođenja Strategije;
- Organizovanje istraživanja i analiza stanja u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima;
- Saradnja sa lokalnom samoupravom u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima;
- Uspostaviti saradnju sa nevladinim organizacijama u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima;
- Eliminisanje stereotipa i predrasuda o licima sa invaliditetom, kao i štetnih radnji kojima se diskriminišu ova lica u svim oblastima života, uključujući i predrasude zasnovane na polu i uzrastu;
- Organizovanje edukacija i treninga za različite ciljne grupe u cilju podizanja nivoa svijesti o licima sa invaliditetom i njihovim pravima;
- Podizanje nivoa svijesti javnosti o licima sa invaliditetom i njihovim pravima, uključujući rad sa djecom, od najranijeg uzrasta i kroz sve nivoe obrazovnog sistema;
- Podsticanje medija da promovišu prava i zaštitu od diskriminacije lica sa invaliditetom i edukacija o upotrebi terminologije koja je usklađena sa usvojenim međunarodnim dokumentima.

7 ZAPOSŁJAVANJE

7.1 Presjek stanja u oblasti zapošljavanja u Crnoj Gori

Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, koji je donešen 2008. godine, a izmijenjen 2011. godine, na sveobuhvatan način se pravno uređuje pitanje profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom. Zakonom se uređuje način i postupak ostvarivanja prava na profesionalnu rehabilitaciju lica sa invaliditetom, mjere i podsticaje za njihovo zapošljavanje, način finansiranja i druga pitanja od značaja za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom. Osnovni cilj zakona je stvaranje uslova za povećanje zaposlenosti lica sa invaliditetom i njihovo ravnopravno učešće na tržištu rada, uz otklanjanje barijera i stvaranje jednakih mogućnosti. U cilju sprovođenja ovog zakona donešeno je više podzakonskih akta. Zakonom je definisan kvotni sistem zapošljavanja, odnosno obaveza poslodavca da zaposli određeni broj lica sa invaliditetom u skladu sa ukupnim brojem zaposlenih. Ukoliko poslodavac ne zaposli određeni broj lica sa invaliditetom, dužan je da uplati poseban doprinos za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom. Iz tog Fonda izdvajaju se sredstva za mjere i aktivnosti profesionalne rehabilitacije za nezaposlena i zaposlena lica sa invaliditetom, sufinansiranje posebnih organizacija za zapošljavanje, programe aktivne politike zapošljavanja u kojima učestvuju lica sa invaliditetom, subvencije za zarade, finansiranje grant šema kao i novčane pomoći. Zakonom su predviđene posebne organizacije i to ustanova za profesionalnu rehabilitaciju, radni centar, zaštitna radionica i zaštitni pogon. Takođe, zakonom je definisano da poslodavac koji zaposli lice sa invaliditetom ostvaruje pravo na subvencije i to: bespovratna sredstva za prilagođavanje radnog mjesta i uslova rada za zapošljavanje lica sa invaliditetom u iznosu od 100% opravdanih troškova, kreditna sredstva pod povoljnim uslovima za kupovinu mašina, opreme i alata

potrebnog za zapošljavanje lica sa invaliditetom, učešće u finansiranju ličnih troškova asistenata lica sa invaliditetom i subvencije zarada lica sa invaliditetom koje zaposli.

Lica sa invaliditetom predstavljaju jednu od kategorija lica sa najvećim preprekama u zapošljavanju. Na evidenciji Zavoda za zapošljavanje 31.12.2015. godine nalazilo se 1.640 lica sa invaliditetom od kojih je invalida rada 1.064 (315 žena), a kategorisanih lica 576 (221 žena). Na dan 31.12.2015. godine, ukupno 93 poslodavca ostvaruje pravo na subvenciju zarade, za 128 zaposlenih lica sa invaliditetom (49 žena). Od 128 zaposlenih lica sa invaliditetom, 97 je zaposleno na neodređeno vrijeme. Većina ovih osoba su zaposlene u nevladinim organizacijama, naročito u organizacijama osoba sa invaliditetom i kod privatnih poslodavaca, dok o zapošljavanju u javnom sektoru ne postoje podaci.

U cilju realizacije mjera i aktivnosti profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom i drugih teže zapošljivih lica, u Zavodu rade prvostepene i drugostepena komisija za profesionalnu rehabilitaciju. U 2015. godini, prvostepene komisije su dale nalaz i mišljenja: o utvrđenom procentu invaliditeta za 462 lica (50% žena), za uključivanje u mjere i aktivnosti profesionalne rehabilitacije 157 lica sa invaliditetom; o preostaloj radnoj sposobnosti za 86 lica sa invaliditetom i ocjenu o mogućnosti zaposlenja za 21 lice sa invaliditetom, donijeto je 726 rješenja.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja u saradnji sa Zavodom za zapošljavanje Crne Gore u kontinuitetu sprovodi mjere aktivne politike zapošljavanja shodno planu i programu rada ministarstva. Od ukupnog broja učesnika profesionalne rehabilitacije, u odgovarajućim mjerama je bilo uključeno 37 zaposlenih lica (16 žena). Nakon sprovedenih mjera i aktivnosti profesionalne rehabilitacije, četiri lica su zasnovala radni odnos. Za vrijeme trajanja profesionalne rehabilitacije, lica sa invaliditetom primaju novčanu pomoć, na ime troškova za prevoz i ishranu i sa istima su zaključeni ugovori o dodjeli ove pomoći.

Zavod, u saradnji sa drugim socijalnim partnerima, već više godina realizuje javne radove, kao mjeru aktivne politike zapošljavanja u kojima lica sa invaliditetom i druga teže zapošljiva lica zasnivaju radni odnos na određeno vrijeme, u trajanju od tri do šest mjeseci.

Poslodavcima koji su zapošljavali lica sa invaliditetom priznato je pravo na subvenciju zarade. Tako je u 2015. godini zaposleno 41 lice sa invaliditetom na neodređeno vrijeme kod 33 poslodavca, a 67 na određeno vrijeme kod 41 poslodavca. Pravo na subvenciju – dodjelu bespovratnih sredstva za prilagođavanje radnog mjesta i uslova rada ostvarilo je 17 poslodavaca za 26 zaposlenih lica, a 17 poslodavaca je ostvarilo pravo na subvenciju – dodjelu sredstava na ime ličnih troškova asistenta (pomagača u radu), za 24 zaposlena lica sa invaliditetom. Na dan 31. 12. 2015. godine, 93 poslodavca je ostvarivao pravo na subvenciju zarade za 128 zaposlenih lica sa invaliditetom (49 žena), od kojih je 97 lica zaposleno na neodređeno vrijeme.

Međutim, evidentno je da postoji nedovoljna zaposlenost lica sa invaliditetom, a razloga za to je više:

- prisutnost predrasuda poslodavaca prema sposobnostima lica sa invaliditetom;

- nepristupačno okruženje, neprilagođenost radnih mjesta i radne okoline uključujući i nepristupačnost objekata, a koje onemogućava dolazak i boravak lica sa invaliditetom kod mnogih poslodavaca;
- postojanje jednog broja nezaposlenih osoba kojima nije utvrđen status lica sa invaliditetom;
- činjenica da je jedan broj lica sa invaliditetom ostvario pravo na invalidsku ili porodičnu penziju iako su radno sposobni i ne usuđuju se da zasnuju radni odnos čime bi izgubili penziju;
- nizak nivo socijalne podrške;
- nemotivisanost za traženje zaposlenja koja je često prouzrokovana prezaštićenošću porodice i korišćenjem socijalnih davanja kao svojevrsne zamke za socijalnu sigurnost;
- neadekvatna obrazovna struktura nezaposlenih lica sa invaliditetom, nedostatak znanja ili radnog iskustva kao i mnogobrojne barijere u oblasti sticanja obrazovanja.

Lica sa invaliditetom nisu dovoljno informisana o svojim pravima vezanim za uključivanje na tržište rada. I pored postojanja pravnog okvira za realizaciju programa profesionalne rehabilitacije i podsticanje bržeg zapošljavanja lica sa invaliditetom i njihovo ravnopravno učešće na tržištu rada, njihov efekat u praksi, još uvijek je manji od očekivanog.

To je posebno izraženo kroz činjenicu da se poslodavci u skladu sa Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom u najvećoj mjeri odlučuju da uplaćuju poseban doprinos u Fond za profesionalnu rehabilitaciju nego da zapošljavaju lica sa invaliditetom, što naknadno dovodi do nedovoljne iskorištenosti sredstava iz Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanja lica sa invaliditetom.

Takođe, u Crnoj Gori ne postoji zvanična baza podataka koja sadrži tačan broj ni nezaposlenih ni zaposlenih lica sa invaliditetom, procjenu radnih sposobnosti i stečene kvalifikacije kao i vještine kojima su ovladali. U budućem periodu treba kreirati ovu bazu da bi se na osnovu nje ove osobe mogle dokvalifikovati i osposobljavati za neka druga zanimanja u skladu sa svojim mogućnostima.

Saradnja između sektora obrazovanja i zapošljavanja nije na adekvatnom nivou tako da se u budućem periodu moraju usklađivati obrazovni programi prilagođeni licima sa invaliditetom sa potrebama tržišta rada.

Motivacija privrede i biznis sektora za korišćenje beneficija za zapošljavanje lica sa invaliditetom je na niskom nivou, a pokazatelj je što većina i dalje bira, kao što je već navedeno, da uplaćuje sredstva u Fond za profesionalnu rehabilitaciju umjesto zapošljavanja ove populacije.

7.2 Strateški cilj u oblasti zapošljavanja u Crnoj Gori do 2020.

Unaprijediti uslove za povećanje zapošljivosti lica sa invaliditetom i njihovo ravnopravno učešće na tržištu rada, uz otklanjanje barijera i stvaranje jednakih mogućnosti za veću zaposlenost lica sa invaliditetom u Crnoj Gori kroz njihovu edukaciju, treninge i profesionalno osposobljavanje, kao i prilagođavanje tržišta rada licima sa invaliditetom.

7.3 Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti zapošljavanja

- Unaprijediti zakonodavni okvir kojim se uređuje oblast profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom,
- Planirati i sprovoditi aktivne politike zapošljavanja lica sa invaliditetom,
- Podsticati samozapošljavanje i razvijati programe podrške preduzetništva i osnivanja malih i srednjih preduzeća od strane lica sa invaliditetom;
- Sprovoditi kontinuirane programe edukacije za stručnjake i osoblje koji rade na uslugama profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom,
- Unaprijediti sistem evidencije nezaposlenih i zaposlenih lica sa invaliditetom;
- Podsticati i podržavati uključivanje žena sa invaliditetom na tržište rada;
- Razvijanje socijalnog/društvenog preduzetništva.

8 OBRAZOVANJE I OBUKA

8.1 *Presjek stanja u oblasti obrazovanja i obuka u Crnoj Gori*

Sistem obrazovanja u Crnoj Gori obuhvata: predškolsko vaspitanje i obrazovanje, osnovno obrazovanje, srednje opšte obrazovanje (gimnazija), stručno obrazovanje, visoko obrazovanje. Obrazovanje odraslih dio je opšteg sistema i realizuje se na svim nivoima obrazovanja. Kada je u pitanju obrazovanje djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, lica sa invaliditetom, ono je organizovano u tri osnovna oblika: odjeljenja redovnih škola-kao prvi izbor, posebna odjeljenja pri redovnim školama (osnovne škole), resursni centri-kada je to jedini i najbolji interes.

U prethodnom periodu uočljiv je napredak u sprovođenju inkluzivnog obrazovanja. I pored vidljivog napretka, postoji mnogo prostora za unapređenje, a prije svega u stvaranju adekvatnih uslova (pristupačan prostor, oprema, sredstva, prilagođen način pružanja usluga), u intenzivnijem razvoju sistema podrške i u razvijanju intersektorske saradnje koja će omogućiti bolji protok informacija.

Za praćenje razvoja i unapređenja inkluzivnog obrazovanja značajno je postojanje preciznih podataka o obuhvatu djece predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta, kao i podaci o studentima sa invaliditetom. U skladu sa tim, značajno je formiranje i kontinuirano ažuriranje centralne baze podataka (podaci o broju uključenih osoba po nivoima obrazovanja, o procjeni njihovih potreba i potreba škola, kao i o stepenu realizacije tih potreba). Nivo postignuća se ogleda u tome da je uspostavljen sistem i formirana je baza podataka o djeci i učenicima sa smetnjama u razvoju na centralnom i lokalnom nivou po tipu i smetnji. Baza sadrži podatke o broju djece, uslovima koji su potrebni da se obezbijede radi pravovremenog i adekvatnog njihovog uključivanja u proces vaspitanja i obrazovanja. Na osnovu ove baze podataka vrši se procjena potreba djece i škola u kojima su uključena. Kada su u pitanju statistički podaci, treba istaći da se u obrazovnom sistemu koristi izraz: djeca/učenici sa posebnim obrazovnim potrebama¹ - pojam koji je obuhvatniji. Upoređujući podatke iz Baze koju ažurira Ministarstvo prosvjete (na osnovu rješenja o usmjeravanju) i podatke koje prikuplja ICT sektor kroz MEIS aplikaciju (Informacioni sistem obrazovanja Crne Gore) po osnovu nekoliko kriterijuma: smetnja u razvoju, izrada IROP-a², rješenje o usmjeravanju i dr. evidentno je da jedan broj djece nije prošao kroz procedure usmjeravanja.

Jedan od mogućih razloga za to je nedovoljan protok informacija od nivoa rane detekcije i intervencije (za koji je nadležan resor zdravstvene zaštite) do sistema obrazovanja i vaspitanja, pa samim tim i neobaviještenosti i otpor roditelja prema ovoj proceduri. I pored toga, treba istaći da se broj djece sa rješenjem o usmjeravanju tokom godina povećava.

¹ *djeca sa smetnjama u razvoju* - djeca sa tjelesnom, mentalnom i senzornom smetnjom i djeca s kombinovanim smetnjama;

djeca sa teškoćama u razvoju - djeca sa poremećajima u ponašanju; teškim hroničnim oboljenjima; dugotrajno bolesna djeca i druga djeca koja imaju poteškoće u učenju i druge teškoće uzrokovane emocionalnim, socijalnim, jezičkim i kulturološkim preprekama (Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama).

² IROP: Individualni razvojno-obrazovni program-redovni nastavni planovi i programi modifikuju se i prilagođavaju preko individualnih razvojno-obrazovnih programa.

Oblast obrazovanja reguliše set zakona i podzakonskih akata koji sadrže i norme koje se odnose na obrazovanje lica sa invaliditetom. U prethodnom periodu, zakonska regulativa je izmijenjena i dopunjena u cilju unaprjeđenja inkluzivnog obrazovanja u skladu sa međunarodnim standardima. Zakoni propisuju niz rješenja u cilju obezbjeđivanja jednakih mogućnosti obrazovanja za svu djecu sa smetnjama i teškoćama u razvoju, i odrasle sa invaliditetom. Pored ostalog, oni propisuju: da se standardi znanja stižu po individualnim razvojno-obrazovnim programima (prilagođeni programi, uz dodatne uslove i pomagala, da se prilagođava oblik i trajanje provjere znanja u odnosu na nacionalne stručne kvalifikacije), da se za učenike/studente sprovodi princip afirmativne akcije prilikom upisa u srednje škole/studije, da se nastava za lica koja koriste znakovni jezik, odnosno posebno pismo ili druga tehnička rješenja izvodi na znakovnom jeziku i pomoću sredstava toga jezika, da se odrasli sa invaliditetom uključuju u obrazovni program koji im je prilagođen u pogledu uslova, sadržaja i načina izvođenja. Uređeno je obezbjeđivanje jednakih mogućnosti vaspitanja i obrazovanja za svu djecu kroz optimalan razvoj, individualan pristup i obezbjeđivanjem podrške (prilagođene metode rada, asistenti u nastavi, mobilne službe). I pored dobrih rješenja, potrebno je zakonsku regulativu u potpunosti uskladiti sa Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom. Član 24. iz ove Konvencije odnosi se na obrazovanje u smislu ostvarivanja ovog prava bez diskriminacije i na osnovu jednakosti sa drugima, kroz osiguranje inkluzivnog sistema obrazovanja na svim nivoima i učenje tokom čitavog života. Pored toga, postoji potreba za unaprjeđenjem primjene. Mehanizmi praćenja primjene zakonodavnih procesa nijesu dovoljno razvijeni.

Na nivou lokalne zajednice formirane su komisije (18) za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama (POP) u obrazovno-vaspitni sistem. Komisija, koju čine stručnjaci različitog profila, predlaže program, dodatnu stručnu pomoć, kadrovske prostorne, materijalne i druge uslove koji moraju biti obezbjeđeni. U prethodnom periodu, komisije su prošle mnoge ciljne i tematske obuke u cilju uspostavljanja novih vrijednosti i principa, podizanja nivoa kompetencija, takođe su pripremljeni i priručnici, sve u cilju unaprjeđenja rada ovih komisija.

Koristeći se preporukama komisija, u obrazovno-vaspitnim ustanovama izrađuju se individualni razvojno-obrazovni programi (IROP) za svako dijete. IROP je unaprijeđen i osim ciljnog planiranja fokusira se na aktivnosti kojima se postiže zadovoljenje potreba djece. Osmišljen je obrazac Individualnog tranzicionog plana (ITP): profesionalna orijentacija i priprema za zapošljavanje i nezavistan život. Pripremljena je stručna literatura koja služi kao podrška nastavnom i stručnom kadru iz ove oblasti.

U skladu s pravcima razvoja Strategije inkluzivnog obrazovanja, preporukama istraživanja sprovedenog sa ciljem da se utvrdi postojeća praksa i ponudi model agnizovanja asistenata, te zaduženja od strane Vlade, Ministarstvo prosvjete je obrazovno-vaspitne ustanove uputilo da samostalno postanu izvođači radova. Ukazano je na zaduženja zaposlenih u školi prema djeci s posebnim obrazovnim potrebama i asistentima u nastavi, da je IROP okosnica rada i da se obim podrške koju asistent pruža određuje usklađivanjem IROP-a sa rasporedom časova. Kroz konsultativni proces izrađen je prijedlog kvalifikacije, standarda i opis posla asistenata u nastavi.

Posebne ustanove su reformisane u resursne centre i orijentisane su na podršku inkluzivnom obrazovanju (rana intervencija, mobilne aktivnosti, edukacija, specijalizovana nastavna sredstva i dr).

Djeca koja imaju umjerene i teže smetnje se uključuju u posebna odjeljenja pri sedam redovnih škola. Ovi učenici pohađaju zajedničku nastavu pojedinih predmeta sa vršnjacima u redovnim odjeljenjima.

Na početku školske godine Zavod za školstvo objavljuje Katalog akreditovanih programa za obuku nastavnika koji nudi i programe koji se odnose na inkluziju. Pored toga, i nevladine organizacije realizuju seminare na teme iz inkluzivnog obrazovanja.

Obezbjedjivanje obrazovanja za odrasla lica sa invaliditetom za sada se realizuje mjerama aktivne politike zapošljavanja koje realizuje Zavod za zapošljavanje Crne Gore. Na zahtjev Zavoda za zapošljavanje Centar za stručno obrazovanje je izradio nekoliko programa obrazovanja za osposobljavanje za određena zanimanja. Takođe, nevladine organizacije su licencirale programe (i njihov broj raste) i realizovale ih kroz projekte finansirane iz Fonda za zapošljavanje i profesionalnu rehabilitaciju lica sa invaliditetom.

Ministarstvo prosvjete je u 2010. godini formiralo Radnu grupu za standardizaciju znakovnog jezika u Crnoj Gori. Ova Radna grupa je uradila osnove znakovnog jezika u Crnoj Gori, koristeći se UNESCO-vom definicijom znakovnog jezika. Napravljen je teorijski osnov, daktilologija i Rječnik osnova znakovnog jezika u Crnoj Gori, Resursni centar Kotor je program obuke akreditovao kod Zavoda za školstvo. Tako je licenciran za programe obuke odraslih.

Mehanizmi praćenja primjene zakonodavnih procesa nijesu razvijeni. Prisutna je potreba da se u obrazovno-vaspitnim ustanovama poboljša „vlasništvo nad primjenom politika“, dakle inkluzivna praksa. Kao uočeni nedostaci prilikom realizacije mjera, navode se raspoloživa finansijska sredstva. Intersektorska saradnja je nedovoljno razvijena. Arhitektonske prepreke i druga prilagođavanja u pogledu pristupačnosti nijesu prevaziđena u mjeri potreba učesnika ovog procesa. Podrška redovnim školama treba da je obuhvatnija. Podrška učenicima u vidu asistencije u nastavi treba da ima održiv i standardizovan model.

Nastava i provjera znanja na fakultetima nije u dovoljnoj mjeri organizovana u skladu sa potrebama (pristupačnost, asistivne tehnologije i dr.). Takođe je potrebno da tokom inicijalnog obrazovanja budu osnažene praktične vještine budućeg kadra za rad po inkluzivnim principima.

Nedovoljan je broj programa obrazovanja za odrasle prilagođenih licima sa invaliditetom tako da se oni koji su završili škole u prethodnom periodu nalaze na evidenciji ZZZCG bez šanse za zaposlenje pošto tadašnji programi nisu bili usklađeni sa očuvanim sposobnostima ovih lica. U narednom periodu treba raditi na razvijanju programa obrazovanja i obuka da bi se lica sa invaliditetom osposobila za neka nova zanimanja u skladu sa njihovim mogućnostima

8.2 Strateški cilj u oblasti obrazovanja i obuka u Crnoj Gori do 2020.

Obezbjedjivanje prava na obrazovanje bez diskriminacije i inkluzivni sistem obrazovanja svih na svim nivoima, kao i učenje tokom čitavog života usmjereno na pun razvoj

ljudskih potencijala, dostojanstva i samovrijednosti kroz uključenost u opšti obrazovni sistem, uz razumne adaptacije u skladu sa potrebama pojedinaca.

Nijedno dijete da ne bude isključeno iz besplatnog i obaveznog osnovnog obrazovanja, ili iz srednjeg obrazovanja, uz podršku u sklopu opšteg obrazovnog sistema da bi se olakšalo efektivno obrazovanje i individualizovane mjere podrške u okruženjima koje podržavaju socijalni razvoj u skladu sa ciljem pune uključenosti.

8.3 Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti obrazovanja i obuka u Crnoj Gori

- Unaprijediti normativna akta kako bi bila usaglašena sa UN Konvencijom o pravima lica sa invaliditetom i mehanizme praćenja primjene zakonodavnih procesa;
- Unaprijediti međusektorsku i međuinstitucionalnu saradnju tako što će se formirati tripartitna tijela (obrazovanje, zdravstvo i socijalna zaštita) da bi se stvorili uslovi koji će omogućiti jednake uslove za obrazovanje, kao i praćenje procesa školovanja;
- Unaprijediti proceduru usmjeravanja uz kontinuiranu edukaciju komisija u skladu sa potrebama i osnaživati roditelje da je sagledaju u funkciji podrške djetetu;
- Unaprjeđivati evidenciju i praćenje obuhvata djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, lica sa invaliditetom kroz sve nivoe obrazovanja;
- Unaprijediti bazično obrazovanje i profesionalni razvoj nastavnika i drugih profesionalaca kako bi se poboljšali kvalitet i inkluzivnost nastavnog procesa, primjena individualnih strategija rada (izrada i primjena IROPa, prilagođavanje nastavnog procesa i ambijenata i sl.);
- Učvrstiti sistem podrške u inkluzivnom obrazovanju i za ispunjenje razvojnih i obrazovnih potreba uz fokus na inkluziju u srednjim školama, kako stručnim tako gimnazijama.
- Obezbijediti sistemski, održiv i adekvatan sistem asistencije u nastavi učenicima koji imaju potrebu za tom vrstom podrške;
- Obezbijediti, promovisati i podržati kontinuitet obrazovanja i prelazak učenika iz jednog nivoa obrazovanja u drugi.
- Učiniti ustanove obrazovanja pristupačnim u skladu sa zakonskom regulativom i obezbijediti adekvatna specijalizovana pomagala, prilagođena didaktička i nastavna sredstva, pristupačnu literaturu(Brajevo pismo ili elektronski ili audio format) drugu asistivnu podršku i tehnologiju, priručnike za rad;
- Pružati podršku za upis na ustanovama visokog obrazovanja, za ostvarivanje prava na besplatno školovanje i smještaja u studentski dom, te prilagođavati nastavu, obezbijediti prilagođenu literaturu, adekvatna nastavna pomagala, asistivnu tehnologiju, stvoriti uslove za obezbjeđivanje asistencije u nastavi studentima sa invaliditetom;
- Uvesti servis gestovnih tumača u svim nivoima obrazovanja u skladu sa potrebama;
- Obezbijediti obrazovanje odraslih lica sa invaliditetom u skladu sa zakonom;
- Kontinuirano raditi na unapređivanju svijesti opšte javnosti o dobrobitima inkluzivnog obrazovanja.

9 SOCIJALNA ZAŠTITA

9.1 *Presjek stanja u oblasti socijalne zaštite u Crnoj Gori*

Socijalna i dječija zaštita lica sa invaliditetom u prethodnom osmogodišnjem periodu je unaprijeđena, kako uvođenjem novih prava, koja se odnose kako na materijalna davanja, tako i na usluge, ali i uvećanjem visine iznosa materijalnih davanja.

U dijelu normativne regulative u ovoj oblasti, pored Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti ("Službeni list Crne Gore, broj 27/2013), koji je donijet posle skoro 10 godina primjene prethodnog zakona, usvojeno je i više novih zakona u ovoj oblasti, a za neke od postojećih su usvojene izmjene i dopune. Tako su u ovoj oblasti relevantni i Zakon o socijalnom stanovanju, Zakon o kretanju lica sa invaliditetom uz pomoć psa pomagača ("Sl.list CG", br. 76/09 i 40/11); Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju ("Službeni list RCG", br. 54/03, 39/04, 61/04, 79/04, 14/07 i 47/07 i "Službeni list CG", br. 79/08, 14/10, 78/10, 34/11, 66/12, 38/13, 61/13, 60/14 i 10/15), Zakon o povlasticama ("Sl.list CG", br. 80/08, 40/11 i 10/15) i prvi Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom ("Sl.list CG", br. 35/15 i 44/15), kao i čitav niz podzakonskih akata, čime su stvoreni preduslovi za kvalitetnije ostvarenje socijalne zaštite ranjive populacije. Neki od ovih propisa su u prethodnom periodu i mijenjani, jer se u praksi pokazalo da je potrebno izraditi dopune i određena poboljšanja usvojenih zakonskih tekstova, upravo u cilju poboljšanja položaja lica sa invaliditetom.

U oblasti socijalne zaštite utvrđena su osnovna materijalna davanja: materijalno obezbjeđenje; lična invalidnina; dodatak za njegu i pomoć; zdravstvena zaštita; troškovi sahrane; jednokratna novčana pomoć, dodatak za djecu; troškovi ishrane u predškolskim ustanovama; pomoć za vaspitanje i obrazovanje djece i mladih sa posebnim obrazovnim potrebama; refundacija naknade zarade i naknada zarade za porodijsko, odnosno roditeljsko odsustvo; naknada po osnovu rođenja djeteta; refundacija naknade zarade i naknada zarade za rad sa polovinom punog radnog vremena, a izmjenama i dopinama Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti iz 2015. godine uvedena je i naknada roditelju ili staratelju-njegovatelju lica koje je korisnik lične invalidnine.

Takođe u prethodnom periodu zakonom je propisano da pravo na ličnu invalidninu ima lice sa teškim invaliditetom, čime se eliminiše mogućnost diskriminacije lica s invaliditetom u odnosu na vrijeme nastanka invalidnosti i godina života, što je ranije bio slučaj.

Pored ostvarivanja prava na osnovne materijalne nadoknade po osnovu invaliditeta, u prethodnom periodu korisnici prava na nadoknadu za njegu i pomoć drugog lica i ličnu invalidninu, ostvarili su pravo na subvenciju računa za utrošak električne energije, telefonske komunikacije i utrošak vode, što je takođe doprinijelo poboljšanju materijalnog položaja ove kategorije stanovništva u Crnoj Gori.

Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju koji je izmijenjen u 2011. godini, je predviđeno da pravo na starosnu penziju sa navršених 20 godina staža osiguranja, bez obzira na godine starosti, ima jedan od roditelja koji ima dijete, bez obzira na godine života djeteta, sa teškim smetnjama u razvoju, koje je

korisnik lične invalidnine. Visina penzije za roditelja djeteta sa teškim smetnjama u razvoju, koje je korisnik lične invalidnine, uvećava se za 20%.

Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti su prepoznate sljedeće grupe usluga: procjena i planiranje, podrška za život u zajednici, savjetodavno-terapijska i socijalno-edukativna usluga, smještaj, neodložne intervencije i druge usluge.

Pored materijalnih davanja u oblasti socijalne i dječje zaštite dosta napora uloženo je i na usvajanju standarda i razvoju usluga podrške za život u zajednici. Usluge podrške za život u zajednici su: dnevni boravak, pomoć u kući, stanovanje uz podršku, svratište, personalna asistencija, tumačenje i prevođenje na znakovni jezik i druge usluge podrške za život u zajednici.

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti jasno je usmjeren ka pluralizmu usluga u sistemu socijalne i dječje zaštite. Djelatnost u oblasti socijalne i dječje zaštite, odnosno pojedine usluge može, u skladu sa ovim zakonom pružati i udruženje, preduzetnik, privredno društvo i fizičko lice, u skladu sa zakonom.

U skladu sa Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti 2015. godine donijet je Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluga podrške za život u zajednici („Sl.list CG“, broj 30/15). Pravilnikom se propisuju bliži uslovi za pružanje i korišćenje usluga, normativi i minimalni standardi usluga podrške za život u zajednici. Propisano je da se usluga dnevnog boravka obezbjeđuje: djetetu sa smetnjama i teškoćama u razvoju i mladom; djetetu sa poremećajima u ponašanju; odraslom i starom licu sa invaliditetom. Usluga pomoći u kući obezbjeđuje se: djetetu sa smetnjama u razvoju i mladom; odraslom i starom licu sa invaliditetom. Usluga stanovanja uz podršku obezbjeđuje se: djetetu bez roditeljskog staranja, uzrasta najmanje 16 godina života; licu koje je bilo dijete bez roditeljskog staranja, od 16 do 23 godina života; odraslom i starom licu sa invaliditetom. Usluga svratišta pruža se djetetu koje se zatekne bez nadzora roditelja, usvojioca ili staratelja. Ono što je posebno značajno ovim Pravilnikom utvrđeni su standardi za uslugu personalne asistencije. Usluga personalne asistencije pruža se korisniku dodatka za njegu i pomoć koji je u radnom odnosu, odnosno uključen u sistem visokog obrazovanja odnosno sistem obrazovanja odraslih.

Aktivnosti koje podržavaju boravak korisnika u porodici ili neposrednom okruženju, realizuju se od strane državnih, lokalnih, NVO i privatnih pružalaca usluga, a finansiraju se iz Budžeta Crne Gore, ili kao projektne aktivnosti preko Konkursa za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću, preko Javnih radova koje sprovodi Zavod za zapošljavanje CG, kao i konkurs za grant šeme, zatim preko različitih konkursa i donacija od lokalnih samouprava, EU fondova i sl.

U prethodnom periodu, urađeno je mapiranje i analiza usluga socijalne zaštite u svim crnogorskim opštinama i kreirana je baza lokalnih usluga socijalne zaštite. Podržane su 23 usluge socijalne zaštite: dnevni centri za stare, usluge personalne asistencije i dnevni centri za lica sa invaliditetom, SOS telefoni, sklonište za žrtve nasilja, usluge porodičnog savjetovanja, usluge rehabilitacije i resocijalizacije korisnika psihoaktivnih supstanci, pomoć u kući i mobilni timovi za stare sa naglaskom na ruralna područja u opštinama: Bar, Nikšić, Bijelo Polje, Šavnik, Plužine, Mojkovac, Ulcinj, Podgorica i Cetinje.

U cilju uspostavljanja standarda u socijalnoj i dječjoj zaštiti, Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, propisuje način rada centara za socijalni rad, licenciranje stručnih radnika i pružalaca usluge, akreditaciju programa obuke, odnosno programa pružanja usluge, nadzor nad stručnim radom i inspekcijski nadzor pružalaca usluge i osnivanje Zavoda za socijalnu i dječju zaštitu koji je počeo sa radom prošle godine. Zakonom je utvrđen postupak za dobijanje licence za organizacije i stručne radnike iz oblasti socijalne i dječje zaštite, kao i postupak akreditacije programa obuke, odnosno programa pružanja usluge u kome se ocjenjuje da li program obuke, odnosno program pružanja usluge namijenjen stručnim radnicima i stručnim saradnicima ispunjava utvrđene standarde za akreditaciju.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja je propisalo bliže uslove za pružanje i korišćenje usluga, normative i minimalne standarde donošenjem sljedećih pravilnika:

- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluge smještaja odraslih i starih lica („Sl.list CG, broj 58 /14);
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga, normativima i minimalnim standardima usluga smještaja djece i mladih u ustanovu i malu kućnu zajednicu („Sl.list CG, broj 43 /14);
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja („Sl.list CG, broj 19 /14);
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluga podrške za život u zajednici (“Sl. list CG”, br. 30/15); Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima savjetodavno-terapijskih i socijalno-edukativnih usluga.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja donijelo je i Pravilnik o bližim uslovima za izdavanje, obnavljanje, suspenziju i oduzimanje licence za obavljanje djelatnosti socijalne i dječje zaštite. Ovim pravilnikom propisuju se bliži uslovi za izdavanje, obnavljanje, suspenziju i oduzimanje licence, kao i obrazac licence za obavljanje djelatnosti socijalne i dječje zaštite.

U okviru Direktorata za socijalnu i dječju zaštitu Ministarstva rada i socijalnog staranja, uspostavljena je Direkcija za razvoj usluga koja će se baviti pitanjima razvoja odnosno finansiranja usluga na lokalnom nivou i na nivou države, što će doprinijeti unaprjeđenju zaštite ugroženih kategorija stanovništva.

Potrebno je naglasiti da u Crnoj Gori sada u 10 opština postoje dnevni centri za djecu sa smetnjama u razvoju – u Bijelom Polju, Pljevljima, Plavu, Beranama, Mojkovcu, Nikšiću, Cetinju, Herceg Novom, Ulcinju, što predstavlja značajan servis usluga za pomenutu populaciju, koji su formirani u saradnji Ministarstva rada i socijalnog staranja sa lokalnim samoupravama i nevladinim sektorom. U toku je izgradnja još tri centra. Dnevni centri za djecu sa smetnjama u razvoju organizovani su kao javne ustanove socijalne i dječje zaštite, čiji su osnivači opštine. Osnivaju se i funkcionišu po sistemu državnog-javnog partnerstva, a boravak djece plaća resorno ministarstvo. Njihova djelatnost je prvenstveno dnevni boravak, socijalizacija djece sa smetnjama u razvoju i njihova inkluzija u zajednicu. Osnovan je i značajan broj udruženja roditelja djece sa smetnjama u razvoju u skoro svim opštinama u Crnoj Gori, gdje se pruža značajan servis usluga djeci i mladima sa smetnjama u razvoju, kao što su:

Servis defektološke, psihološke, logopedске, fizio-terapeutske, pravno-administrativne podrške kao i servisi personalne asistencije i asistencije u porodici.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja realizovalo je uvođenje projekta „Socijalni karton - Informacioni sistem socijalnog staranja u Crnoj Gori“. Projekat predstavlja jedan od osnovnih stubova daljeg unapređenja reforme sistema socijalne zaštite, a uvođenje informacionog sistema socijalnog staranja omogućava stvaranje jedinstvenog 'socijalnog kartona' građana uključenih u programe socijalnog staranja, kao i razmjenu informacija između svih relevantnih institucija sistema na nacionalnom i lokalnom nivou. Neke od najznačajnijih prednosti ovako postavljenog ISSS-a su: poboljšano usmjeravanje sredstava i smanjenje troškova za socijalna davanja (pravičnost i efikasnost), smanjenje troškova administriranja sistema, poboljšana sigurnost i dostupnost podataka iz sistema socijalnog staranja, osiguranje podataka relevantnih za menadžment sistema socijalnog staranja i kreiranje politike socijalnog staranja, poboljšanje ukupnih usluga građanima, posebno ugroženim i ranjivim kategorijama stanovništva.

Takođe u okviru projekta „Unapređenje socijalne inkluzije“, kojeg sprovodi Ministarstvo rada i socijalnog staranja, u saradnji sa Ministarstvom prosvjete, UNDP-ijem i UNICEF-om, a koji je podržan od strane Delegacije Evropske Unije, komponenta 2 je usmjerena na reformu sistema socijalne zaštite u Crnoj Gori, a komponenta 3 na reformu sistema dječije zaštite. Projektne aktivnosti se odnose i na lokalni nivo. Ovdje je cilj razvijanje planiranja na lokalnom nivou i uspostavljanje socijalnih servisa u zajednici, koji će odgovoriti na potrebe ranjivih grupa, njihovu veću socijalnu uključenost i poboljšanje kvaliteta života u prirodnom okruženju.

Država je proteklih godina uložila znatan napor kako na podizanju standarda ustanova za smještaj korisnika (izgradnje, renoviranja, adaptacije i sl.), tako i na ulaganju u obuku kadrova i promjeni svijesti i stavova o zaštiti djece i odraslih sa invaliditetom. Kontinuirano se sprovodi praćenje i pojačan stručni nadzor nad radom ustanova socijalne i dječije zaštite od strane Ministarstva rada i socijalnog staranja u cilju kontrole kvaliteta pruženih usluga, naročito kada se radi o licima sa invaliditetom i zaštiti njihovih ljudskih prava.

U toku reforme centara za socijalni rad, uvedena je metoda vođenja slučaja kao osnovni metod rada u centru, a u 2015. godini, svi centri za socijalni rad su počeli sa ovim načinom rada.

Velika pažnja poklanjala se edukaciji i stručnom usavršavanju svih zaposlenih koji se bave djecom sa smetnjama u razvoju i odraslim licima sa invaliditetom. U okviru obuka koje je Zavod u prošloj godini kontinuirano sprovodio, kao što su obuke za voditelje slučaja, obuke za rad multidisciplinarnih timova za zaštitu od porodičnog nasilja, obuka za izradu individualnih planova djece i osoba koje se nalaze na institucionalnom smještaju, jedan dio sadržaja obuka se odnosio i na rad sa licima sa invaliditetom i djecom sa smetnjama u razvoju u cilju što efikasnijeg senzibilisanja stručnih radnika u CSR i ustanovama za rad sa ovom društveno osjetljivom kategorijom korisnika. Takođe je uz pomoć UNICEF-a obezbijeđena edukacija svih zaposlenih, u svim dnevnim centrima u Crnoj Gori, a u okviru Projekta transformacije JU Zavod „Komanski most“, „Mladost“ iz Bijele angažovani su i stručni konsultanti, sa kojima su održane edukacije kako zaposlenih u ovim ustanovama, tako i predstavnika centara za socijalni rad.

Zbog složenosti materije koja se odnosi na regulisanje prava na uvođenje usluge prevodioca i tumača za znakovni jezik, Ministarstvo rada i socijalnog staranja je odložilo usvajanje standarda za ovu uslugu prilikom usvajanja seta usluga, koje su regulisane Pravilnikom o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga, normativima i minimalnim standardima usluga za podršku životu u zajednici. Planirano je da se posebnim pravilnikom, koji će se usvojiti u 2016. godini definišu kriterijumi i standardi vezani za ovu uslugu.

Važno je napomenuti da su u 2015. godini usvojeni lokalni Planovi za unapređenje socijalne inkluzije – razvoj usluga socijalne zaštite i to u 15 opština.

U decembru 2013. godine Vlada Crne Gore je usvojila i proslijedila nadležnom Komitetu UN, Inicijalni izvještaj o sprovođenju Konvencije o pravima lica sa invaliditetom u Crnoj Gori.

Savjet za brigu o licima sa invaliditetom, koji trenutno postoji kao tijelo, koje formira Ministar rada i socijalnog staranja, a sačinjavaju ga predstavnici resornih ministarstava, državnih organa i institucija i predstavnika NVO sektora koji se bave pravima lica sa invaliditetom. Savjetom predsjedava Ministar rada i socijalnog staranja, a na sjednicama se raspravljaju sva pitanja od interesa za lica sa invaliditetom u Crnoj Gori, ali i pokreću mnoge inicijative, upravo od strane predstavnika NVO sektora, koje se tiču poboljšanja položaja lica sa invaliditetom u Crnoj Gori.

U cilju promocije i jačanja svijesti o reformi sistema socijalne i dječje zaštite kreiran je Internet portal <http://www.inkluzija.me/>, za razmjenu iskustava znanja i informacija između pružalaca usluga socijalne zaštite, korisnika i ostalih zainteresovanih strana.

Na osnovu Zakona o socijalnom stanovanju („Sl. list CG“, broj 35/13) Vlada Crne Gore donijela je Odluku o kriterijumima i postupku dodjele dugoročnih kredita fizičkim licima radi obezbjeđenja stambenih objekata za socijalno stanovanje („Sl. list Crne Gore“, broj 72/2015). Ovom odlukom utvrđene su prioritetne ciljne grupe u ostvarivanju prava na rješavanje stambene potrebe dodjelom dugoročnog kredita za kupovinu individualnog stambenog objekta, a to su: samohrani roditelji, odnosno staratelji, lica sa invaliditetom, porodična domaćinstva čiji je član lice sa invaliditetom, porodična domaćinstva sa djecom sa smetnjama u razvoju, mladi koji su bili djeca bez roditeljskog staranja i žrtve nasilja u porodici. Vlada Crne Gore je 2014. godine usvojila i Program socijalnog stanovanja za period 2014-2016. godine, a lokalne programe socijalnog stanovanja donijele su opštine: Andrijevica, Bijelo Polje, Berane, Žabljak, Kolašin, Mojkovac, Nikšić, Plav, Plužine, Pljevlja, Prijestonica Cetinje, Tivat, Glavni grad Podgorica, Rožaje i Ulcinj.

Ipak, određen broj mjera propisanih u Strategiji iz 2007. godine nije realizovan, dijelom zbog nerealnog planiranja, dijelom zbog nedostatka kapaciteta (kadrovskih i materijalnih) za realizaciju planiranog.

Najmanje napretka u prethodnom periodu je bilo u praćenju i kontroli kvaliteta pružanja usluga i servisa namijenjenih djeci sa smetnjama u razvoju i licima sa invaliditetom. Isto tako nije bilo dovoljno informativnih i edukativnih aktivnosti, koje bi osigurale da se svi pružaoci usluga upoznaju sa minimalnim standardima, predviđenim podzakonskim aktima u ovoj oblasti.

Ostaje izazov da se proširi mreža dnevnih centara za djecu sa smetnjama u razvoju, za djecu iz onih Opština u Crnoj Gori u kojima ne postoje dnevni centri i da se razviju servisi usluga za lica sa invaliditetom, posebno servisi personalne asistencije i asistencije u porodici. Vrlo malo je urađeno na planu unapređenja kvaliteta socijalnog stanovanja za lica sa invaliditetom u Crnoj Gori.

Takođe, nedostatak servisa podrške za odrasle osobe sa intelektualnim smetnjama u Crnoj Gori svrstava ih u najugroženiju grupu građana. Ove osobe nijesu uključene u podržavajuće servise pa se najčešće nalaze u institucijama trajnog zbrinjavanja ili su u kućnoj izolaciji. Kako bi se unaprijedio njihov položaj potrebno je raditi na otvaranju dnevnih boravaka za starije od 27 godina i zaštitnih radionica kako bi se doprinijelo ostvarivanju socijalnu inkluzije.

Usluge personalne asistencije i pomoći u kući nisu adekvatno razvijene pa treba raditi na razvoju ovih usluga u sledećem periodu.

U Crnoj Gori ne postoje usluge: predah roditeljstvu za roditelje djece sa težim smetnjama i stanovanje uz podršku za lica sa invaliditetom.

9.2 Strateški cilj u oblasti socijalne zaštite u Crnoj Gori do 2020.

Obezbijediti uključivanje lica sa invaliditetom u društvo kroz uspostavljanje savremenog i odživog sistema socijalne zaštite uz unaprijeđenje životnog standarda svih lica sa invaliditetom u Crnoj Gori, uz posvećivanje posebne pažnje licima kojima je neophodan najveći stepen podrške, koja zbog svog zdravstvenog stanja i nepristupačnosti raznih servisa usluga nijesu u stanju da sami privrjeđuju i obezbijede uslove života primjerene međunarodnim standardima.

Unaprijediti kvalitet socijalnog stanovanja za lica sa invaliditetom.

U oblasti penzijsko-invalidskog osiguranja obezbijediti implementaciju međunarodnih standarda koji se odnose na ovu oblast.

9.3 Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti socijalne zaštite

- Interesorskim djelovanjem Ministarstva rada i socijalnog staranja, Ministarstva zdravlja i Ministarstva prosvjete podsticati efikasnost procjene invaliditeta;
- Formirati Registar lica s invaliditetom;
- Obezbijediti održivost sistema socijalne zaštite za lica sa invaliditetom;
- Unaprijediti pravnu regulativu u oblasti socijalne zaštite po osnovu invaliditeta, shodno stepenu podrške neophodnom za punu inkluziju u društvenu zajednicu;
- Preduzeti mjere kako bi se što veći broj ustanova socijalne zaštite učinio potpuno pristupačnim za lica sa invaliditetom;
- Akreditovati i sprovesti programe edukacije zaposlenih u socijalnoj i dječjoj zaštiti;
- Upoznavanje članova socio-ljekarskih komisija sa pravima lica sa invaliditetom;
- Omogućiti sistematsko i organizovano stručno usavršavanje pružalaca usluga za lica sa invaliditetom u duhu socijalnog modela;

- Obezbijediti pristup informacijama i samo informisanje licima sa invaliditetom o pravima iz socijalne zaštite na sajtovima MRSS i državnih institucija u pristupačnim formatima;
- Osnovati i razviti nove/nedostajuće servise bazirane na istraženim potrebama korisnika
- Razmotriti materijalnu podršku za roditelje koji su lica sa invaliditetom;
- Unaprijediti zaštitu djeci i mladima sa smetnjama u razvoju bez roditeljskog staranja;
- Prilikom inoviranja Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju voditi računa o poštovanju međunarodnih standarda u ovoj oblasti.

10 ZDRAVSTVO

10.1 Presjek stanja u oblasti zdravstva u Crnoj Gori

Zdravstvena djelatnost je djelatnost od javog interesa i sprovodi se na načelima sveobuhvatnosti, dostupnosti, kontinuiranosti, cjelovitog i specijalizovanog pristupa i stalnog unapređenja kvaliteta zdravstvene zaštite.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti je precizirao da su u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu građani jednaki, bez obzira na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, starost, jezik, vjeru, obrazovanje, socijalno porijeklo, imovno stanje i drugo lično svojstvo.

Novim Zakonom o zdravstvenom osiguranju ("Sl. list CG", br. 6/2016), definisana su prava osiguranih lica obaveznog i dopunskog zdravstvenog osiguranja (član 5, 16, 18 i 20). Ovim zakonom predviđeno je i donošenje podzakonskih akata.

Zakonom o pravima pacijenata („Sl. list CG“, broj 40/2010) utvrđuju se prava pacijenata. U ostvarivanju ovih prava svakom pacijentu se obezbjeđuje poštovanje ljudskog dostojanstva, fizičkog i psihičkog integriteta kao i zaštita tih prava. Jednako pravo na kvalitetnu i kontinuiranu zdravstvenu zaštitu garantuje se svakom pacijentu u skladu sa njegovim zdravstvenim stanjem, opšteprihvaćenim stručnim standardima i etičkim načelima, uz pravo na ublažavanje patnje i bola u svakoj fazi bolesti i stanja, na svim nivoima zdravstvene zaštite.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica ("Službeni list Crne Gore", broj 27/2013) usvojen je u junu 2013. godine, između ostalog definiše i da se elektrokonvulzivno ili hormonsko liječenje, pored već propisanih uslova može primijeniti uz saglasnost etičkog komiteta psihijatrijske ustanove; da je nad mentalno oboljelim licima zabranjena primjena psihohirurgije, da se biomedicinska istraživanja ne smiju sprovoditi na mentalno oboljelom licu koje nije u stanju ili ne želi da da svoj pristanak.

Prema Zakonu o zbirkama podataka u oblasti zdravstva ("Sl. list CG", br. 80/08 i 40/11), predviđena je izrada Registra bolesti od većeg socio-medicinskog značaja, zaraznih bolesti i drugih stanja vezanih za zdravlje stanovništva u okviru kojeg je i Registar o zdravstvenoj zaštiti djece i omladine sa smetnjama u psihofizičkom razvoju i psihosocijalnim smetnjama. Institut za javno zdravlje će voditi navedeni registar.

U cilju poboljšanja kvaliteta zdravstvene zaštite, 2012. godine je donijeta Nacionalna strategija za unaprjeđenje kvaliteta zdravstvene zaštite i bezbjednosti pacijenata sa planom akcije 2012-2017.

U Ministarstvu zdravlja, Direktorat za kontrolu i unaprjeđenje kvaliteta zdravlja, prati unaprjeđenje i promovisanje pokazatelja kvaliteta i rezultata rada i u okviru zdravstvene zaštite lica sa invaliditetom. Sve zdravstvene ustanove su krajem 2010. godine imenovale zaštitnike prava pacijenata, koji su započeli sa radom u januaru 2011. godine. Ukupan broj prigovora na rad javnih zdravstvenih ustanova u 2015.g od. bio je 1906. Ministarstvo zdravlja je učestvovalo i u izradi Analize usklađenosti propisa u Crnoj Gori sa preporukama za harmonizaciju sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom.

U okviru normativne regulative važno je istaći donijete izmjene i dopune Pravilnika o indikacijama i načinu korišćenja medicinske rehabilitacije u zdravstvenim ustanovama koje obavljaju specijalizovanu rehabilitaciju¹ ("Sl.list CG" br.74/06 i 30/10).

Trenutno je na snazi Pravilnik o ostvarivanju prava na medicinsko-tehnička pomagala ("Službeni list Crne Gore, broj 24/13 i 26/14), kojim se utvrđuju indikacije, vrste pomagala i rokovi.

Pravilnikom o bližim uslovima u pogledu standarda, normativa i načina ostvarivanja primarne zdravstvene zaštite preko izabranog tima doktora ili izabranog doktora ("Sl.list CG" br.10/08 i 1/12), propisana je posjeta fizioterapeuta u stanu bolesnika.

Ministarstvo zdravlja je u saradnji sa Resursnim centrom Kotor sprovelo edukaciju za upotrebu gestovnog govora zdravstvenih radnika na svim nivoima zdravstvene zaštite od decembra 2013. god. do juna 2015. godine. Spisak zdravstvenih radnika koji su završili ovu obuku je objavljen na site-u Ministarstva.

U saradnji sa UNICEF-om Ministarstvo zdravlja je u 2015. godini iniciralo aktivnosti za izradu Vodiča za savjetodavni rad zdravstvenih radnika sa porodicama novorodjenčeta sa smetnjama u razvoju.

Mentalnom zdravlju kao važnoj komponenti ukupnog zdravlja, posvećuje se potrebna pažnja. Ministarstvo zdravlja je, u saradnji sa Delegacijom EU u Crnoj Gori, realizovalo projekat "Jačanje kapaciteta u oblasti mentalnog zdravlja u Crnoj Gori", tokom kojeg je obavljena i edukacija zdravstvenih radnika. U skladu sa Akcionim planom za unaprjeđenje mentalnog zdravlja u Crnoj Gori 2011.-2014., Vlada je usvojila novi Akcioni plan za 2015.-2016. godinu.

U Crnoj Gori postoji jedna specijalizovana ustanova za banjsko-klimatsko liječenje i fizikalnu rehabilitaciju za osobe koje zadobiju fizički invaliditet ili oboljele od nekih bolesti koje dovode do umanjenih fizičkih sposobnosti (povrede CNS-a, povrede i oštećenja lokomotornog aparata, neuromišićna oboljenja i sl.). Pored pomenute institucije, u sklopu 6 bolnica u Crnoj Gori postoje odjeljenja za djelimičnu fizikalnu rehabilitaciju.

U oblasti pristupačnosti javnih zdravstvenih ustanova uradjena je analiza koja je prezentovana na konferenciji "Objekti u javnoj upotrebi na lokalnom nivou" u organizaciji Ministarstva održivog razvoja i turizma, u decembru 2015. god. U dijelu koji se odnosi na obezbjeđivanje pristupačnih ambulanti u Kliničkom centru Crne Gore, OB Cetinje, DZ Pljevlja nabavljeni su ginekološki stolovi prilagodjeni ženama sa invaliditetom. U cilju dostupnosti stomatološke zaštite djeci sa smetnjama u razvoju, u 2015. godini obezbjeđena sredstava za nabavku pokretne stomatološke jedinice za sanaciju zuba u opštoj anesteziji, za Stomatološku polikliniku KCCG –e.

U oblasti zdravstvene zaštite djece sa smetnjama u razvoju, u sklopu reforme zdravstvene zaštite na primarnom nivou, u domovima zdravlja u Crnoj Gori formirani su Centri za podršku djeci sa smetnjama u razvoju. Savjetovališta za reproduktivno zdravlje, porodilišta, neonatološka odeljenja, izabrani pedijatri i

dr., upućuju novororođenčad sa visokim rizikom i djecu sa smetnjama u razvoju u ove Centre, sa ili bez uputa. U Centrima se organizuju edukacije stručnih timova (pedijatar, medicinska sestra, psiholog, logoped, fizioterapeut i defektolog), koji su prethodno edukovani po specijalnim programima za pružanje usluga djeci sa smetnjama u razvoju do uzrasta od 14 godina. Sadržaj rada timova ovih Centara podrazumjeva: rano otkrivanje, praćenje i tretman djece sa psihomotornom disfunkcijom, kao i kreiranje programa za inkluziju djece sa smetnjama u razvoju u vaspitno–obrazovne ustanove. Takođe, Centri za podršku organizuju rad Savjetovališta za djecu sa drugim hroničnim oboljenjima i smetnjama, koja mogu uticati na njihov normalan rast i razvoj. Kroz rad tih savjetovališta djeca i njihovi roditelji dobijaju iscrpne informacije i savjete o načinu i stilu života sa svojim oboljenjem. U Centrima za podršku djeci sa posebnim potrebama, u 2015. godini ukupan broj usluga bio je: DZ Herceg Novi - 4806, DZ Berane - 4763; DZ Pljevlja - 1025; DZ Bijelo Polje - 6635, DZ Podgorica – 16901, DZ Bar - 5330; DZ Rožaje - 246.

U sistemu zdravstvene zaštite u Crnoj Gori na pružanju usluga rane intervencije za djecu sa smetnjama u razvoju rade 7 Centara za podršku djeci sa posebnim potrebama što se u dosadašnjoj praksi pokazalo kao nedovoljno da zadovolji stvarne potrebe djece za ranom rehabilitacijom. Ovaj nedostatak donekle ublažavaju NVO-i koji se projektno bave pružanjem ovih usluga ali to je neodrživo i neadekvatno rješenje koje ima svojih nedostataka (izostanak kontrole kvaliteta, nije kontinuiran i ne prati standarde u zdravstvenoj zaštiti). U sistemu primarne zdravstvene zaštite još uvijek nije na adekvatan način shvaćen pojam socijalne inkluzije što se ogleda u nedostatku adekvatne povezanosti ovog sistema sa sistemom socijalne zaštite i obrazovanja. Na nivou podrške roditeljima ne postoji savjetodavna i psihološka podrška za roditelje kako bi na manje stresan način prihvatili stanje njihovog djeteta i bili upoznati sa svim vrstama podrške u zdravstvenom sistemu za njihovo dijete.

Pored unaprijeđenja usluga rane intervencije porebno je izvršiti edukaciju primarne zdravstvene zaštite (izabrane pedijatre) o sistemu funkcionisanja socijalne inkluzije i povezati ih sa predstavnicima predškolskih ustanova i ustanova socijalne zaštite. Takođe je potrebno uspostaviti adekvatan sistem informisanja, psihološkog savjetovanja, roditelja djece sa smetnjama u razvoju od boravka u porodilištu.

Posebno je potrebno naglasiti da je u okviru više programa i projekata NVO sektor imao značajnu ulogu i to iz sredstava koji je država finansirala kroz Javne radove Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, Konkurs za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću, preko donacija, konkursa Glavnog grada Podgorica i drugih lokalnih samouprava i sl., obezbijedeno je pružanje servisa podrške, koji su doprinijeli kvalitetu zdravlja lica sa invaliditetom i djece sa smetnjama u razvoju.

10.2 Strateški cilj u oblasti zdravstva u Crnoj Gori do 2020.

Strateški cilj u oblasti zdravstva u CG do 2020. je: na principu jednakog pristupa zdravstvenim uslugama unaprijeđenje zdravlja lica sa invaliditetom i njihovih porodica, kroz razvoj sveobuhvatnog sistema zdravstvene brige na primarnom, sekundarnom i tercijarnom nivou, osjetljivog na opšte i specifične potrebe zdravstvene njege lica sa invaliditetom i pogodnosti za njih.

10.3 Mjere i aktivnosti za postizanje strateškog cilja u oblasti zdravstva

- Povećati obim i vrste prava korišćenja medicinske rehabilitacije za osobe sa invaliditetom;
- Obezbijediti veći obim i stepen kvaliteta usluga u oblasti medicinsko tehničkih pomagala za lica s invaliditetom;
- Obezbijediti veći broj pristupačnih zdravstvenih ustanova za lica sa invaliditetom i pristupačnih formata na lijekovima i drugim proizvodima u oblasti zdravstva;
- Poboljšati usluge rane dijagnostike, intervencije i podrške djeci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama u sistemu zdravstvene zaštite;
- Obezbijediti punu primjenu odredbe Pravilnika o primarnoj zdravstvenoj zaštiti, kojim je određeno pružanje fizioterapeutskih usluga u kućnim uslovima za lica sa invaliditetom;
- Unaprijediti kvalitet odnosa na relaciji korisnik usluga (osobe sa invaliditetom)– zdravstveni radnici.

11 ZAKLJUČAK

11.1 Obezbjeđivanje sredstava za postizanje strateških ciljeva

Da bi se ova Strategija sprovela i postigli predviđeni ciljevi, neophodno je sagledavanje potrebnih finansijskih sredstava za njenu implementaciju.

Metodologija obračuna realno mogućih sredstava namijenjenih licima sa invaliditetom u periodu implementacije Strategije treba da se bazira na utvrđenim strateškim ciljevima i predviđenim mjerama i aktivnostima za njihovu realizaciju. Projekcije treba da budu urađene primjenom jednostavnijih statističkih metoda, jer su oni u ovom slučaju pogodniji za izvođenje validnih kvantifikacija. Pri tome, mora se voditi računa o:

1. multisektorskom pristupu pitanju unaprjeđenja položaja lica sa invaliditetom;
2. potrebi da lica sa invaliditetom budu ravnopravni građani koji imaju sva prava i odgovornosti i mogućnost učešća u odlučivanju o pitanjima od interesa za ukupan razvoj zemlje i za poboljšanje ličnog i životnog standarda svih građana;
3. realno mogućoj dinamici ekonomskog razvoja Crne Gore u periodu do 2020. godine.

11.2 Praćenje realizacije Strategije

Dalja razrada ove Strategije treba da uključi izradu akcionih planova i definisanje konkretnih zadataka i aktivnosti, čijim sprovođenjem će se realizovati prioritetni ciljevi i mjere postavljeni ovim dokumentom u cilju poboljšanja položaja lica sa invaliditetom u svim segmentima života. Akcionim planovima odrediće se i nosioci konkretnih aktivnosti za sve predviđene mjere i aktivnosti, kao i sredstva potrebna za njihovo sprovođenje.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja će zajedno sa predstavnicima lokalne samouprave, nevladinim sektorom i drugim socijalnim akterima radi implementacije ove strategije, vršiti kontinuirani monitoring i evaluaciju postignutih rezultata i u skladu sa tim saznanjima predlagati odgovarajuće mjere i aktivnosti. Uspješnost realizacije ove strategije biće praćena pomoću indikatora kojima će se mjeriti efikasnost i efektivnost predloženih mjera.

Biće formiran Tim za evaluaciju primjene ove strategije. Tim za evaluaciju prati i ocjenjuje aktivnosti i rezultate ove strategije kao i akcionih planova i projekata razvijenih na bazi akcionih planova i izvještava periodično, jednom godišnje. Tim za praćenje realizacije strategije pravi Izvještaj o realizaciji Akcionog plana strategije za integraciju OSI 2016-2020 u prvom kvartalu kalendarske godine za predhodnu godinu. Izvještaj treba da odražava stvarno stanje realizovanih mjera i aktivnosti. Uspješnost realizacije mjera i aktivnosti mjeriće se preko ostvarenih rezultata (kvalitativnih i kvantitativnih) kao i navedenih konkretnih razloga zašto neka mjera ili aktivnost nije realizovana u planiranom obimu i ko je odgovorna institucija.

Ovaj tim čine članovi koji su predstavnici Ministarstva rada i socijalnog staranja, lokalne samouprave, organizacija koje pružaju usluge licima sa invaliditetom.

Sastavni dio Strategije za integraciju lica sa invaliditetom u Crnoj Gori je Akcioni plan za njenu implementaciju, kao i forma Izvještaja o realizaciji Akcionog plana za njenu implementaciju. Lokalna samouprava će svojim akcionim planovima razraditi te aktivnosti za područje opštine. Troškovi stvaranja uslova za implementaciju Strategije za integraciju lica sa invaliditetom u Crnoj Gori nisu u potpunosti precizirani ovim dokumentom jer većina planiranih aktivnosti koje se odnose na kreiranje normativnog ambijenta sistema spada u domen redovnih aktivnosti Ministarstva rada i socijalnog staranja i drugih nadležnih organa. Troškove osnivanja i rada pojedinih ustanova socijalne i dječje zaštite (izgradnja i opremanje objekata i dr.) biće obezbijeđeni od strane osnivača.

AKCIONI PLAN 2016/17

STRATEGIJA ZA INTEGRACIJU LICA SA INVALIDITETOM U CRNOJ GORI (2016-2020)

PRISTUPAČNOST

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
1. Izraditi standarde pristupačnosti , unaprijediti i proširiti postojeću pravnu regulativu u oblasti pristupačnosti fizičkog okruženja, prevoznih sredstava, informaciono-komunikacionih tehnologija, javnih objekata i usluga imajući u vidu koncept univerzalnog dizajna (dizajna za sve)	Unaprijediti normativni okvir za zaštitu lica sa invaliditetom kroz donošenje Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata	MORT OSI	2016.- 2017.	Donešen Predlog Zakona o uređenju objekata i izgradnji objekata	
	Izrada novog Zakona o prevozu u drumskom saobraćaju kojim će se predvidjeti obaveza prilagođavanja saobraćajnih objekata u javnoj upotrebi u skladu sa propisima koji propisuju uslove za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom.	MSP	I kvartal 2017.	Donešen novi Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju	

	Donošenje novih odluka lokalnih sekretarijata za parking mjesta.	Lokalne samouprave	2017.	Broj novih odluka, broj odluka za povećanje parking mjesta	
2. Kontinuirana adaptacija i rekonstrukcija fizičkog okruženja, prevoznih sredstava, saobraćajne infrastrukture, mjesta za parkiranje i javnih objekata u cilju obezbjeđivanja njihove pristupačnosti za lica sa invaliditetom	Uraditi spisak objekata u javnoj upotrebi u vlasništvu organa državne uprave i uraditi analizu pristupačnosti istih; Utvrditi prioritetne objekte i donijeti AP;	MORT Ministarstvo finansija Uprava za imovinu OSI Stručnjaci-IKCG	2016. i dalje	Urađena analiza pristupačnosti objekata u javnoj upotrebi u vlasništvu organa državne uprave Donijeti AP Urađeni izvještaji	

	Uraditi spisak objekata u javnoj upotrebi u vlasništvu organa lokalne uprave i uraditi analizu pristupačnosti istih Utvrditi prioritetne objekte i donijeti AP Izještavanje lokalnih samouprava MORTa na godišnjem nivou o sprovođenju usvojenih akcionih planova za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi na lokalnom nivou licima sa invaliditetom	Lokalna uprava OSI Stručnjaci-IKCG	2016. i dalje	Broj institucija na lokalnom nivou koje su uradile Analizu Donijeti AP	
	Realizacija Akcionog plana za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi za pristup, kretanje i boravak lica smanjenje pokretljivosti za 2014.godinu	MORT Direkcija javnih radova stručnjaci	2016. 2017.	Broj prilagođenih objekata iz AP	
	Uraditi analizu pristupačnosti javnih objekata u nadležnosti MUPa Uraditi akcioni plan o pristupačnosti objekata u upotrebi MUPa Prema AP izvršiti prilagođavanje objekata/elementa MUPa	MUP, Nadležna ministarstva, OOSI, Stručnjaci	2017.i dalje	Urađena analiza Urađen akcni plan Broj prilagođenih objekata/elementa	

3.Uspostaviti standarde obaveznog označavanja putničkih vozila koja koriste lica sa težim invaliditetom	Izrada Pravilnika o načinu označavanja mjesta za parkiranje, načinu izdavanja i postavljanju znaka pristupačnosti, izgledu i sadržaju znaka pristupačnosti	MSP	IV kvartal 2016	Izrađen pravilnik	
4.Obezbijediti pristupačnost usluga licima sa invaliditetom	Obezbijediti kontinuirano da osobe sa invaliditetom mogu na elektronski podržan način, telefonom ili sl. kontaktirati nadležneslužbe za ostvarivanje svojih prava (identifikaciona dokumenta, izvodi, uvjerenja i sl.)	MUP	2017.i dalje	Vrste usluga	
5.Obezbijediti okvir za kontinuiranu saradnju organa državne i lokalne uprave, udruženja koja se bave poboljšanjem položaja lica sa invaliditetom, relevantnih obrazovnih ustanova i drugih aktera radi razvoja i primjene standarda prisupačnosti.	Kontinuirano održavanja seminara, okruglih stolova, radionica na državnom i lokalnom nivou u saradnji sa nevladinim sektorom radi obezjeđenje pristupa bez prepreka	Nadležna ministarstva -Lokalne samouprave Zajednica opština -Stručnjaci OSI	2016.i dalje	Broj održanih seminara, radionica I okruglih stolova Broj službenika obuhvaćenih održanim seminarima	

6. Usvojiti i realizovati programme prilagođavanja turističkih objekata potrebama OSI. Ove mjere unijeti u propise o kategorizaciji hotelsko-ugostiteljskih objekata i donijeti propise o posebnim oznakama hotela koji su svoje poslovanje i usluge prilagodili potrebama OSI	-Uraditi spisak turističkih objekata-hotela i uraditi analizu pristupačnosti, -Donijeti Akcioni plan. Izmjene i dopune normativnih akata: - Novi zakon o turizmu - Izmjene i dopune pravilnika o vrstama, minimalno-tehničkim uslovima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata, - Pravilnik o uslovima za izgrađena i uređena kupališta	MORiT, Stručnjaci-IKCG Organi lokalne uprave, JPMD, NVO	2016./2017.	Urađena analiza pristupačnosti Donešen Akcioni plan prilagođavanja Usvojena normativna pravna akta	
--	---	---	--------------------	---	--

	Postupak utvrđivanja ispunjenosti propisanih uslova kod izdavanja odobrenja za rad	MORiT, Organi lokalne uprave	2017.	Broj izdatih odobrenja	
--	---	---------------------------------	-------	------------------------	--

	Kontrola ispunjenosti propisanih uslova; Edukacija inspektora za vršenje inspekcijskog nadzora	MORT, Uprava za inspekcijske poslove (turistička inspekcija i nadležne inspekcije) Uprava za kadrove, organi lokalne uprave i njihove inspekcijske službe (komunalna)	2017.	Broj kontrola po vrstama objekata Broj seminara	
--	--	--	-------	---	--

7. Obezbijediti pristupačnost internet prezentacija državnih institucija licima sa invaliditetom u skladu sa standardima e-pristupačnosti	Donijeti smjernice za razvoj i upravljanje internet prezentacijama državnih organa, organa državne uprave i organa lokalne samouprave	MIDT	2016.	Realizovana aktivnost	
8. Promovisati pristup lica sa invaliditetom novim informaciono-komunikacionim tehnologijama	Organizovanje okruglih stolova/predavanja u vezi ePristupačnosti OSI	MIDT	2016. 2017.	Broj promotivnih aktivnosti	
9. Kontinuirano sprovoditi informisanje i edukovanje svih relevantnih aktera putem seminara i kampanja o standardima pristupačnosti, konceptu univerzalnog dizajna i potrebama lica sa	Organizovati edukativne radionice administratorima portala i podportala Vlade Crne Gore u skladu sa standardima ePristupačnosti.	MIDT	2016.	Broj edukativnih radionica, broj obučanih kadrova.	

invaliditetom, posebno administartorima portala Vlade Crne Gore u pogledu pristupa web sadržajima za OSI	Usvojiti dokument-preporuku za kreiranje dokumenata na portalu i podportalu Vlade Crne Gore kako bi bili dostupni OSI.	MIDT	2016.	Urađen, usvojen i primjenljiv dokument.	
	Promocija alata i standarda za razvoj ePristupačnih softverskih rješenja privredi.	MIDT	2017.	Broj promotivnih aktivnosti namijenjenih privredi.	
	Organizacija edukativnih radionica u vezi ePristupačnosti za zaposlene u MIDT	MIDT	2016.	Broj radionica koje doprinose usavršavanju zaposlenih.	

PARTICIPACIJA

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
1. Omogućiti da izborni postupak, izborna mjesta i materijali budu odgovarajući, pristupačni i lako razumljivi za lica sa invaliditetom;	Omogućiti korišćenje šablona za glasački listić u izbornim procesima. -Omogućiti pristupačnost biračkog mjesta i biračkoj kabini za lica sa invaliditetom. -Izmjena Zakona o izboru poslanika i odbornika -Izborni materijal obezbijediti u lako razumljivim i pristupačnim formatima	MLJMP, Skupština	2016./ 2017.	-Omogućeno korišćenje šablona za glasački listić u izbornim procesima. -Omogućena pristupačnost biračkog mjesta i biračkoj kabini za lica sa invaliditetom. -Izmijenjen Zakon o izboru poslanika i odbornika -Izborni materijal obezbijeđen u lako razumljivim i pristupačnim formatima	
2. Kontinuirana adaptacija objekata kulture i sportsko-rekreativnih objekata kako bi bili pristupačni licima sa invaliditetom;	Uraditi analizu pristupačnosti objekata kulture i sportsko-rekreativnih objekata Akcioni plan prilagođavanja Prilagoditi objekte na osnovu AP	- MK - lokalna samopurava - institucije kulture na nacionalnom i opštinskom nivou -Stručnjaci-IKCG	kontinuirano	Urađena analiza Urađen akcioni plan, Broj rekonstruisanih i adaptiranih objekata/elementa	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
3. Poboljšanje dostupnosti kulturnih sadržaja u formatima dostupnim licima sa invaliditetom	Titlovati filmove Štampati na brajevom pismu programski raspored kulturnih događaja Audio deskripcija filmova i pozorišnih predstava za lica sa oštećenim vidom	MK Biblioteka za slijepe Institucije kulture OSI Javni servis NVO	2016./2017.	Broj titlovanih filmova Broj programa prezentovanih u adekvatnim formatima	
4. Stimulisati organizatore kulturnih manifestacija, naročito onih koji imaju dugogodišnju tradiciju, na intenzivnije uključivanje u nastupe lica sa invaliditetom;	Obezbijediti materijalno-finansijski podršku organizatorima manifestacija za sadržaje koji uključuju učešće OSI	MK Institucije kulture (nacionalne i opštinske) Organizatori manifestacija OSI	kontinuitet	Broj održanih kulturnih manifestacija, Broj lica sa invaliditetom koja su bila uključena	
5. Omogućiti realizaciju prava na slobodnu stolicu za predstavnike organizacija osoba sa invaliditetom u lokalnim i republičkom parlamentu;	Izmjena poslovnika Skupštine Crne Gore i skupština-opština	Skupština CG, Lokalne skupštine	2017.	Izmijenjeni poslovnici	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
6. Podsticati politiku razvoja programa iz oblasti kulture za lica sa invaliditetom;	Putem javnog konkursa podržati projekte, koji razvijaju programe iz oblasti kulture za OSI	MK Institucije kulture (nacionalne i opštinske) Lokalna samouprava OSI	2017.	Programski sadržaji namijenjeni OSI i stepen njihovog uključivanja	
7. Podsticati politiku razvoja sporta za lica sa invaliditetom	Preduzeti odgovarajuće aktivnosti radi uvođenja obaveznog nastavnog predmeta „sport lica sa invaliditetom“ na Fakultetu za sport u Nikšiću	MP, UCG	2017.	Stvoreni uslovi da se uvede novi predmet u toku 2018 godie	
	Omogućiti osnivanje sportkih saveza, kada se osnuju tri kluba istog sporta OSI i finansijaksa podrška novoosnoavnim savezima	Uprava za sport	2017.	Broj osnovanih saveza Iznos sredstava dodijeljen svaezima sportova OSI	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
8. Podsticati politiku razvoja sporta lica sa intelektualnim smetnjama;	Razvijati sport lica sa intelektualnim smetnjama kroz programe kojii su finansirani od strane uprave za sport	Uprava za sport	2017.	Broj programa	
9. Ojačavati kapacitet Paraolimpijskog komiteta;	Povećati budzet POKCG u odnosu na 2016.godinu za 30%	Uprava za mlade i sport	2017.	Budzet POKCG u 2017 veći za 30%	
10. Unaprijediti rad savjeta za brigu o licima sa invaliditetom;	Konstituisati Savjet za lica sa invaliditetom kao tijelo Vlade CG	Vlada CG, MRSS, NVO	2017.	Konstituisan Savjet kao tijelo Vlade Crne Gore	
11. Sistematsko podizanje nivoa svijesti o pravima i potencijalima lica sa invaliditetom u kulturi .	Organizovanje seminara, radionica, kampanja, predavanja o tematici koja tretira pitanje položaja OSI u kulturi	MK Institucije kulture (nacionalne i opštinske) OSI Saradnja sa drugim organizacijama mediji	2017.	Broj organizovanih seminara, radionica, kampanja i sl.	

JEDNAKOST

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUĐŽET
1.Praćenje primjene međunarodnih dokumenata i konvencija, kao i usvojenih međunarodnih standarda za zaštitu lica sa invaliditetom, preduzimanje mjera za njihovu implementaciju u pravni sistem Crne Gore i praćenje poštovanja tih dokumenata	Unaprijediti normativni okvir za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije kroz donošenje Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije Usvojiti dokument Analize usklađenosti propisa u Crnoj Gori sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom Studijska posjeta predstavnika MLJMP Evropskim tijelima za ljudska prava	MLJMP, u saradnji sa MRT, MRSS, MPS, MZD, MFA, Sudski savjet, Skupština CG-Odbor za ljudska prava, Zaštitnik, NVO MLJMP, u saradnji sa MRT, MRSS, MPS, MZD, MFA, MF, MSP, MUP, MLJMP, SE	2016.	Usvojen Predlog Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije. Vlada usvojila Informaciju o Analizi uskladenosti propisa u Crnoj Gori sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom Realizovana strudijska posjeta	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUĐŽET
2.Pripremiti strateški dokument koji se odnosi na zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti tih lica sa drugim licima (u daljem tekstu: Strategija), kao i obezbijediti praćenje sprovođenja Strategije;	Donijeti Strategiju za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti za period 2017-2021 godine sa Akcionim planom za 2017-2018. godine	MLJMP u saradnji sa MRT,MIF,MRSS,MSP,MZD,MID,MPS, MK, Zavod za školstvo, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, Uprava za mlade i sport, Uprava za inspekcijske poslove, Zajednica opština, NVO	2016.	Usvojena Strategija	
3.Organizovanje istraživanja i analiza stanja u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima;	Organizovati istraživanje i izvršiti analizu stanja u odnosu na zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije	MLJMP uz podršku UNDP	2016.	Sprovedeno istraživanje	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUĐŽET
4.Saradnja sa lokalnom samoupravom u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima;	Realizovati aktivnosti sa lokalnom samoupravom sa fokusom na zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti	MLJMP, lokalne samouprave, NVO	2016.	Realizovane aktivnosti	
5.Uspostaviti saradnje sa nevladinim organizacijama u oblasti zaštite lica sa invaliditetom od diskriminacije i promocije jednakosti tih lica sa drugim licima	Unaprijediti saradnju sa nevladinim organizacijama	MLJMP, NVO	2016.	Unaprijedjena saradnja sa NVO –ima.	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUĐŽET
6.Eliminisanje stereotipa i predrasuda o licima sa invaliditetom, kao i štetnih radnji kojima se diskriminišu ova lica u svim oblastima života, uključujući i predrasude zasnovane na polu i uzrastu;	Medijska kampanja usmjerena na zabranu diskriminacije, rušenju predrasuda i stereotipa i povećanju tolerancije na lica sa invaliditetom	MLJMP	2016.	Realizovana medijska kampanja	
7.Organizovanje edukacija i treninga za različite ciljne grupe u cilju podizanja nivoa svijesti o licima sa invaliditetom i njihovim pravima;	Organizovati VI ciklus edukacija o mehanizmima zaštite od diskriminacije, namijenjen predstavnicima centara za socijalni rad	MLJMP; u saradnji sa MRSS; NVO;	2016.	Održan VI ciklus edukacija o zabrani antidiskriminacionog ponašanja i mehanizmima zaštite od diskriminacije	14.700€

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUĐŽET
8.Podizanje nivoa svijesti javnosti o licima sa invaliditetom i njihovim pravima, uključujući rad sa djecom, od najranijeg uzrasta i kroz sve nivoe obrazovnog Sistema	Organizovati edukativne radionice sa djecu sa invaliditetom o ljudskim pravima lica sa invaliditetom	NVO u saradnji sa MLJMP, MPS;	2016.	Održane edukativne radionice za djecu sa invaliditetom	
9.Podsticanje medija da promovišu prava i zaštitu od diskriminacije lica sa invaliditetom	Kampanja i promocija zaštite lica sa invaliditetom u medijima.	MLJMP, Mediji	2016.	Realizovana kampanja i promocija	20.000€

ZAPOŠLJAVANJE

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
1.Unaprijediti zakonodavni okvir kojim se uređuje oblast profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom	Donošenje Predloga zakona o izmjenama i dopunama Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom,	MRSS	2016/2017	Usvojen Predlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom	
	Donošenje Pravilnika o metodologiji i finansiranju posebnih organizacija	MRSS	2016.	Usvojen Pravilnik o metodologiji i finansiranju posebnih organizacija	

	Analiza o mogućnosti definisanja statusa Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom kao posebnog pravnog lica	MRSS	2017.	Zaključci i preporuke analize	
2. Planirati i sprovesti aktivne politike zapošljavanja lica sa invaliditetom	Profesionalno informisanje i savjetovanje teže zapošljivih lica i lica sa invaliditetom pri izboru ili promjeni zanimanja, obrazovanja i drugih odluka u vezi sa obrazovanjem i zapošljavanjem	ZZZCG	2016-2017	Broj lica sa invaliditetom kojima je pružena usluga	
	Uključivanje lica sa invaliditetom u mjere aktivne politike zapošljavanja: informisanje o mogućnostima i uslovima zapošljavanja, profesionalnu orijentaciju, informativno motivacione radionice, javni rad, finansiranje zarada pripravnika, obrazovanje i osposobljavanje odraslih, podrška saozapošljavanju, i dr.	ZZZCG Cenatar za stručno obrazovanje Agencije za zapošljavanje Izvođači programa Poslodavci	2016-2017	- Broj i vrsta realizovanih mjera APZ; - Broj uključenih, odnosno zaposlenih lica sa invaliditetom u mjerama APZ; - Broj zaposlenih lica sa invaliditetom nakon realizovanih mjera.	130.000Eura

	Unapređenje rada komisije za profesionalnu rehabilitaciju	ZZZCG	2016-2017	• Broj lica kojima je utvrđen procenat invaliditeta; • Broj sačinjenih individualnih planova profesionalne rehabilitacije; • Broj lica sa invaliditetom uključenih u odgovarajuće programe profesionalne rehabilitacije; • Broj lica kojima je utvrđena preostala radna sposobnost; • Broj lica kojima je utvrđena mogućnost zapošljavanja; • Broj lica koja su uložila žalbu na donijeta rješenja.	50.000 eura
--	---	-------	-----------	--	-------------

	Sprovođenje mjera i aktivnosti profesionalne rehabilitacije lica sa invaliditetom	ZZZCG Poslodavci	2016-2017	Broj lica sa invaliditetom uključenih u pojedine mjere i aktivnosti Broj lica sa invaliditetom zapošljivih: na otvorenom tržištu rada; pod posebnim uslovima; nezapošljivih lica sa invaliditetom Broj zaposlenih nakon sprovedenih mjera i aktivnosti	300.000Eura
	Finansiranje grant šema za podsticanje zapošljavanja lica sa invaliditetom	ZZZCG	2016-2017	Broj odobrenih projekata Broj uključenih lica sa invaliditetom Broj zaposlenih lica sa invaliditetom	1.000.000Eura
	Unapređenje zapošljavanja lica sa invaliditetom kroz subvencioniranje zapošljavanja lica sa invaliditetom	ZZZCG Poslodavci	2016-2017	Broj poslodavaca kojima su priznate subvencije, po vrstama, sa brojem zaposlenih lica sa invaliditetom	500.000Eura

3.Podsticati samozapošljavanje i razvijati programe podrške preduzetništva i osnivanja malih i srednjih preduzeća od strane lica sa invaliditetom	Stimulisanje preduzetništva kroz kredite za samozapošljavanje za nezaposlena lica, pravna lica i preduzetnike, uz povoljnije uslove za projekte čiji su nosioci žene i koji se realizuju u manje razvijenim jedinicama lokalne samouprave	ZZZZCG	2016.-2017.	Broj Realizovanih kredita Broj otvorenih novih radnih mjesta Broj uključenih žena	
4.Sprovoditi kontinuirane programe edukacije za stručnjake i osoblje koji rade na uslugama profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom	Sprovođenje obuke sa stručnjake i osoblje u oblasti pružanja usluga profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom	MRSS ZZZCG Ustanove za profesionalnu rehabilitaciju	2017.	Održan seminar/obuka za pružaoce usluga profesionalne rehabilitacije	
5.Unaprijediti sistem evidencije nezaposlenih i zaposlenih lica sa invaliditetom	Razviti aplikacioni program za praćenje zaposlenih i nezaposlenih lica sa invaliditetom	ZZZCG Poreska uprava	2017. i dalje	Izrađen aplikacioni program za praćenje zaposlenih/nezaposlenih lica sa invaliditetom	

6.Podsticati i podržavati uključivanje žena sa invaliditetom na tržište rada	Prioritetno uključivanje žena sa invaliditetom u programe profesionalne rehabilitacije i mjere aktivne politike zapošljavanja	ZZZCG	2016.-2017.	Broj uključenih žena sa invaliditetom u programe aktivne politike zapošljavanja Broj zaposlenih žena sa invaliditetom	
7.Razvijanje socijalnog/društvenog preduzetništva	Organizovanje okruglog stola na temu razvoja socijalnog preduzetništva Početak rada na donošenju strateškog/zakonodavnog okvira za razvoj socijalnog/društvenog preduzetništva	MRSS	2017.	Održan okrugli sto i izrađene preporuke u pogledu razvoja socijalnog preduzetništva	10.000Eura

OBRAZOVANJE I OBUKA

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
1.Unaprijediti normativna akta i mehanizme praćenja primjene.	Izmjene i dopune normativnih akata	MPS	2017.	Zakoni izmijenjeni i dopunjeni	Redovno
2.Unaprijediti proceduru usmjeravanja, uz obuku komisija i.	Obuke članova komisija u skladu sa potrebama Promocija usmjeravanja – izrada edukativnog materijala za zdravstvene ustanove i roditelje Osnaživanje roditelja da je sagledaju u funkciji podrške djetetu	MPS, donator, NVO	2017.	Broj usmjerene i djece u Bazi; broj djece uključene u sistem, broj i vrsta promotivnih aktivnosti u vezi sa procedurom usmjeravanja; broj i vrsta obuka komisija za usmjeravanje	10.000
3.Unaprijeđivati evidenciju i kroz sve nivoe obrazovanja.	Savjetovanja, izrada upustava za evidenciju u MEIS web aplikaciji	MPS, donator	2017.	Broj usmjerene i djece u Bazi; broj djece uključene u sistem, podijeljenog materijala	5.000

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
4.Unaprijediti bazično obrazovanje i profesionalni razvoj kadra	Obuka kadra na svim nivoima obrazovanja i vaspitanja za sprovođenje individualizacije nastave i principa socijalne inkluzije Modularizacija programa i obuka kadra za primjenu Revizija kurikuluma bazičnog obrazovanja nastavnog i stručnog kadra	MPS, donatori, NVO	2017.	Broj obuka, obučenih; teme; Broj modularizovanih programa i obučenih za implementaciju; Broj aktiva, skupova, obuka, učenika, izvještaji, publikacije; Broj i vrsta podrške resursnih stručnjaka i korisnika usluga; Broj djece u posebnim odjeljenjima i frekvencija uključivanja u redovna odjeljenja, kao i onih koji su u djelimičnoj inkluziji na relaciji Resursni centar – redovna škola; škole ekspoziture povezane sa resursnim centrima, broj djece iz redovnih odjeljenja obuhvaćene defektološkom podrškom;	70.000
5.Učvrstiti sistem podrške u inkluzivnom obrazovanju i za ispunjenje razvojnih i obrazovnih potreba na svim nivoima do univerzitetskog obrazovanja	Formiranje mreže nastavničkih i stručnih aktiva na lokalnom i nacionalnom nivou Primjena plana podrške resursnih centara inkluzivnom obrazovanju Preciziranje mehanizma „djelimične inkluzije“ Uspostavljanje regionalnih ekspozitura resursnih centara u školama sa posebnim odjeljenjima Uspostavljanje mreže za podršku inkluziji u srednjem opštem obrazovanju	MPS, donatori, NVO	2017.	Broj učenika, gimnazija i mješovitih škola, savjetovanja, obilazaka, prezentacija.	20.000

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
6.Obezbijediti, promovisati i podržati kontinuitet obrazovanja i prelazak učenika iz jednog nivoa obrazovanja u drugi.	Primjena Individualnog tranzicionog plana - „ITP 1“ za svu djecu na prelazu između osnovne i srednje škole Razvoj „ITP 2“ Organizovanje i sprovođenje i besplatnog vanrednog polaganja obrazovnog programa	MPS, donatori, NVO	2017.	Broj škola koje sprovode ITP 1 i učenika, broj gimnazija i mješovitih škola i inkluzivnih aktivnost, broj besplatnih vanrednih polaganja obrazovnog programa. Osmišljen ITP 2	30.000
7.Obezbijediti sistemski, održiv i adekvatan sistem asistencije u nastavi	Razvoj kvalifikacije i standarda zanimanja asistenata u nastavi Izmjena Zakonske osnove Angažovanje asistenata učenicima koji imaju potrebu za tom vrstom podrške Obuka školskog kadra (uprava, nastavnici, saradnici) za organizovanje, koordinaciju i praćenje rada asistenata	MPS, MRSS, ZzZ, NVO	2017.	Izmijenjen Zakon u članu 30; razvijeni kvalifikacija i standard zanimanja; broj asistenata, obuka i obučanih, djece koja dobijaju ovu podršku	550.000
8. Učiniti škole pristupačnim i opremljenim	-Uraditi analizu pristupačnosti, -Akcioni plan o pristupačnosti objekata u prosvjeti, -Prema AP izvršiti prilagođavanje objekata -Promovisati i povećati dostupnosti ustanova i nastavnog procesa -U resursnim centrima uspostaviti asistivne kabinete za izradu, nabavku, izdavanje specijalizovanog materijala i opreme -Prilagoditi i opremiti ustanove na svim nivoima pomagala, prilagođena didaktička i nastavna sredstva, -Unaprijediti izdavaštvo u oblasti inkluzivnog obrazovanja.	MPS, Stručnjaci-IKCG donator, NVO, ZUNS, RC	2017.	Urađena analiza pristupačnosti, Donešen akcioni plan, Broj prilagođenih ustanova/elemenata, specijalizovana nastavna sredstva, oprema, pomagala, alternativna i savremena tehnologija - na svim nivoima obrazovanja, broj publikacija	120.000

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
9.Pružati podršku za upis i omogućiti uslove za kontinuirano visoko obrazovanje	Promocija prava i sprovođenje informisanja za upis na fakultet Pružati podršku u prikupljanju potrebne dokumentacije za upis, ostvarivanje prava na besplatno školovanje, smještaj u studentski dom, prevoz Prilagođavanje nastave u skladu s potrebama, obezbijedivanje adekvatnih nastavnih pomagala, literature Analiza potreba, osmišljavanje mehanizma, angažovanje asistenata	Univerziteti, NVO	2017.	Broj info dana, škola i obuhvaćenih učenika i roditelja Broj upisanih studenata, kojima je omogućeno besplatno školovanje; obezbijeden smještaj u dom, prevoz Izveštaj o prilagođavanju, opremanju Broj studenata i asistenata	50.000
10.Uvesti servis gestovnih tumača po nivoima obrazovanja	Analiza potreba, obuke po potrebi, angažovanje u skladu sa potrebama.	MPS, RC	2017.	Broj učenika, tumača	U skladu sa procenom do 10.000
11.Obezbijediti obrazovanje odraslih lica sa invaliditetom	Izrada i realizovanje programa obuke, Licenciranje provajdera	MPS, CSO, donatori, NVO		Broj licenciranih, obuka, polaznika	50.000

SOCIJALNA ZAŠTITA

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
1. Interesorskim djelovanjem Ministarstva rada i socijalnog staranja, Ministarstva zdravlja i Ministarstva prosvjete, podsticati efikasnost procjene invaliditeta	- Formirati radnu grupu - Izvršiti detaljnu analizu postojeće i uporedne prakse, (zemlje u okruženju i EU) - Koncipirati i usaglasiti zajednički mehanizam: tijelo, kriterijumi, lista, mjere.	MRSS, MZ, MP, NVO, međunarodne organizacije	2017.	-Formirana radna grupa -Urađena analiza -Koncipiran i usaglašen zajednički mehanizam	
2. Formirati Registar osoba sa invaliditetom	-Izrada projektnog zadatka Registra: kriterijumi, obim, vrsta podataka i sl. - Izrada softverskog rješenja Registra	CZSR, MRSS, NVO, međunarodne organizacije	2017.	Urađen projektni zadatak Urađeno softversko rješenje	
3.Obezbijediti održivost sistema socijalne zaštite lica sa invaliditetom	Napraviti analizu održivosti sistema socijalne i dječije zaštite za OSI i djecu sa smetnjama u razvoju	MRSS, MIF, Zavod za socijalnu i dječiju zaštitu	2017.	Urađena analiza	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
4. Unaprijediti pravnu regulativu u oblasti socijalne zaštite, po osnovu invaliditeta shodno stepenu podrške neophodnom za punu inkluziju u društvenu zajednicu.	Uraditi nacrt izmjene i dopune Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti u cilju unapređivanja prava koja se odnose na materijalna davanja i usluga osobama sa invaliditetom.	MRSS, NVO	2017.	Urađen nacrt izmjene i dopune zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti.	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
	Uraditi nacrt Izmjene i dopune Zakona o povlasticama u vožnji u cilju definisanja prava nadoknade troškova studentima sa invaliditetom od mjesta stanovanja do mjesta studiranja.	MRSS, NVO	2017.	Urađen nacrt izmjene Zakona o povlasticama u vožnji lica sa invaliditetom	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
5. Preduzeti mjere kako bi se što veći broj ustanova socijalne zaštite učinio pristupačnim za lica sa invaliditetom.	- Uraditi analizu pristupačnosti, -Donijeti Akcioni plan o pristupačnosti objekata u nadležnosti MRSS -Prema AP izvršiti prilagođavanje objekata/elemenata	MRSS, Stručnjaci-IKCG, NVO	2017.	Urađena analiza, Donešen akcioni plan, Broj prilagođenih objekata/elemenata	
6. Akreditovati i sprovesti programe edukacije zaposlenih u socijalnoj i dječijoj zaštiti	Akreditovanje posebnih programa za rad sa licima sa invaliditetom i djecom sa smetnjama u razvoju u oblasti socijalne i dječije zaštite	ZAVOD ZA SOCIJALNU, ZAŠTITU, NVO	2017.	Broj akreditovanih programa	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
7. Upoznavanje članova socio-ljekarskih komisija sa pravima lica sa invaliditetom.	Održavanje radionica (jedna godišnje)	MRSS, NVO	2016.- 2017.	Održana radionica, Broj članova koji su prošli radionicu	
8. Omogućiti sistematsko i organizovano stručno usavršavanje pružalaca usluga za lica sa invaliditetom u duhu socijalnog modela	Edukacija i obuka zaposlenih u ustanovama socijalne i dječije zaštite (najmanje dvije obuke godišnje)	MRSS, MLJMP, ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČIJU ZAŠTITU	2017.	Broj obuka, Broj obučениh radnika	
9. Obezbijediti pristup informacijama i samo informisanje licima sa invaliditetom o pravima iz socijalne zaštite na sajtovima MRSS i državnih institucija u pristupačnim formatima	Dokumenta u socijalnoj zaštiti učiniti dostupnim u pristupačnom formatu na web stranici MRSS.	MRSS, MIDT	2017.	Broj objavljenih pristupačnih dokumenata.	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
10. Osnovati i razviti nove/nedostajuće servise bazirane na istraženim potrebama korisnika	Izgraditi i osnovati dnevne centre za djecu (3 u toku AP)	Lokalna samouprava, MRSS, OOSI	2016-2017	Broj otvorenih dnevnih centara, broj korisnika	782 500 e bez inventara
	Uraditi analizu mogućnosti za uspostavljanje centra podrške za život u zajednici za OSI.		2017.	Urađena analiza	
	Uspostaviti sistem za raspisivanje javnih poziva za finansiranje usluga za podršku života u zajednici		2017.	Uspostavljen sistem	
11. Razmotriti materijalnu podršku za roditelje koji su lica sa invaliditetom	Uraditi nacrt izmjene i dopune Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti	MRSS, OOSI	2017.	Urađen nacrt izmjene zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti.	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
12. Unaprijediti zaštitu djece i mladima sa smetnjama u razvoju bez roditeljskog staranja	U postojećim ustanovama za djecu bez roditeljskog staranja organizovati nove usluge Razviti specijalizovano hraniteljstvo (kampanja o podizanju svijesti o značaju spec. hraniteljstva, obuka porodica, obuka potencijalnih hranitelja i definisanje potencijalnih korisnika specijalizovanog hraniteljstva)	MRSS, LOKALNA SAMOUPRAVA	2017.	Realizovane usluge Broj kampanja o podizanju svijesti, obuka porodica, obuka potencijalnih hranitelja i definisanje potencijalnih korisnika spec. hraniteljstva	
13. Prilikom inoviranja Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju voditi računa o poštovanju međunarodnih standarda u ovoj oblasti.	Prilikom svake izmjene–dopune Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju, koja bi mogla biti od uticaja na položaj lica sa invaliditetom, voditi računa o poštovanju međunarodnih standarda u ovoj oblasti.	MRSS	2017.	Broj korisnika koji bi ostvarivao pravo u skladu sa eventualnim izmjenama i dopunama zakona	

ZDRAVSTVO

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
1. Povećati obim i vrste prava korišćenja medicinske rehabilitacije	Izmjena pravilnika u oblasti medicinsko tehničkih pomagala u cilju utvrđivanja vrste i obima prava lica sa invaliditetom.	FFZO , NVO	2017.	Podzkonski akt donešen, broj ostvarenih prava	
2. Obezbjediti veći broj pristupačnih zdravstvenih ustanova za lica sa invaliditetom i pristupačnih formata na lijekovima i drugim proizvodima u oblasti zdravstva.	-Uraditi analizu pristupačnosti -Donijeti Akcioni plan o pristupačnosti objekata u zdravstvenoj upotrebi, -Prema AP izvršiti prilagođavanje objekata/elemenata	MZ, Stručnjaci-IKCG, NVO	2017.	Urađena analiza Donešen Akcioni plan, Broj prilagođenih objekata/elemenata	
	Kontinuirano prilagođavanje formata na lijekovima i drugim proizvodima u oblasti zdravstva.	MZ	2017.	Pristupačan format na lijekovima i drugim proizvodima u oblasti zdravstva.	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
3.Unaprijediti kvalitet odnosa na relaciji korisnik usluga - zdravstveni radnici	Edukacija zdravstvenih radnika/saradnika: - inkluzija kao princip, potrebe OSI, komunikacija i sl.	MZ, NVO, međunarodne organizacije	2017.	Broj zdravstvenih radnika koji su prošli edukaciju, broj i vrsta obuka, tema	
4.Obezbijediti punu primjenu odredbe Pravilnika o primarnoj zdravstvenoj zaštiti kojim je određeno pružanje fizioterapeutskih usluga u kućnim uslovima	Izvršiti analizu potreba pružanja fizioterapeutskih usluga u domovima zdravlja i u kućnim uslovima - Izraditi plan razvoja pružanja fizioterapeutskih usluga u domovima zdravlja u kućnim uslovima - Redovno pružati ovu vrstu usluge u kućnim uslovima	MZ, Domovi zdravlja	2017.	Broj pruženih usluga, korisnika, domova zdravlja, fizioterapeuta	
5.Obezbijediti veći obim i stepen kvaliteta usluga u oblasti medicinsko-tehničkih pomagala.	-Izmjena pravilnika u oblasti medicinsko tehničkih pomagala u cilju povećanja vrste, broja i kvaliteta medicinsko tehničkih pomagala	FZO, MZ, NVO	2017.	Izmijenjen pravilnik, broj korisnika, vrsta, obim i kvalitet medicinsko tehničkih pomagala	

MJERE	AKTIVNOSTI	NOSIOCI POSLOVA	ROK	POKAZATELJI	BUDŽET
6.Poboljšati usluge rane dijagnostike, intervencije i podrške djeci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama u sistemu zdravstvene zaštite	- Analiza potreba, izrada i sprovođenje mjera za unaprijeđenje rane intervencije i podrške djeci sa smetnjama u razvoju i njihovih roditelja, sa fokusom na autizam. - Angažovanje profesionalaca u zdravstvenom sistemu za pružanje usluga rane intervencije i podrške porodicama u skladu s potrebama. - Obuka pedijatara i stručnih saradnika za primjenu instrumenata za rano utvrđivanje smetnji i mjera intervencije i podrške djeci i njihovim roditeljima, sa fokusom na autizam. - Kreiranje i distribuiranje informativnog materijala o inkluzivnim principima za kadar u sistemu zdravstvene zaštite	MZ, NVO, međunarodne organizacije	2017.	Urađena analiza, Normativi unaprijeđeni, broj angažovanih zaposlenih stručnjaka, djece korisnika, roditelja koja dobijaju podršku. Broj obuka, obučenih. Urađen i podijeljen materijal	
	Uspostavljanje centra za podršku djeci sa autizmom i njihovim roditeljima (rana detekcija, intervencija, psihosocijalna podrška)	Ministarstvo Zdravlja, NVO, međunarodne organizacije	2017.	Osnovan i u funkciji Centar: broj i vrsta usluga, broj djece, broj roditelja	
	Izrada Strategije ranog razvoja	MZ, NVO, međunarodne organizacije	2017.	Urađena i usvojena Strategija	